

Op zoek naar houvast

Empowerment als handelingskader in
de praktijk van zorg en welzijn

Hogeschool Inholland

Publicatie bij de rede van Lilian Linders, uitgesproken
bij de aanvaarding van de functie van lector aan
Hogeschool Inholland in Haarlem op 14 juni 2019.

colofon:

Ontwerp: Think Next Level, Mijdrecht

Afbeelding omslag: Gijsbert Smit

Productie: Muller Visual, Mijdrecht

2019 Hogeschool Inholland

Dit werk valt onder een Creative Commons Naamsvermelding-GelijkDelen 4.0 International-licentie.

Op zoek naar houvast

Ring the bells that still can ring
Forget your perfect offering
There is a crack, a crack in everything
That's how the light gets in

Fragment uit 'Anthem' van het Album The Future uit 1992 van Leonard Cohen

Publicatie bij de rede van Lilian Linders, uitgesproken bij de aanvaarding van de functie van lector aan Hogeschool Inholland in Haarlem op 14 juni 2019.

Inhoud

1.	Inleiding	7
	1.1 Het lectoraat Empowerment en Professionalisering	8
	1.2 Empowerment als opdracht van sociaal werk	10
2.	Eigen kracht als individuele prestatie	15
3.	Het betrekken van informele hulpbronnen	19
4.	Hardnekkige vraagstukken in een dynamische samenleving	21
5.	(Samen)werken aan empowerment	25
	5.1 Kritisch bewustzijn	27
	5.2 Reflectie en de sociaal werker als zijn eigen instrument	28
	5.3 Sociale reflexiviteit	29
	5.4 Werken aan sociale reflexiviteit	31
6.	De onderzoeksagenda van dit lectoraat: op zoek naar houvast	35
	6.1 De themalijnen van dit lectoraat	36
	6.2 De uitgangspunten van ons praktijkonderzoek	38
	6.3 Huidige en toekomstige activiteiten	39
	Dankwoord	43
	Literatuur	45

1. Inleiding

Het is niet bepaald voor het eerst in de geschiedenis van sociaal georiënteerde opleidingen dat het gedachtegoed van empowerment op de agenda staat. Toen ik ongeveer 40 jaar geleden begon als student aan de 'Sociale Academie' kregen wij al les over empowerment en eigen kracht, over Paulo Freire, Ivan Illich en Hans Achterhuis. We werden waarschuwend toegesproken over dat het doel van deze opleiding was te leren hoe we onszelf zo snel mogelijk overbodig konden maken. En dat instituties het grote kwaad van de samenleving zijn, die zo snel mogelijk omvergeworpen moesten worden. Vervolgens ging ik stage lopen in een grootschalige psychiatrische inrichting. Daar was het snel gedaan met het realiseren van wat toen ook mijn idealen waren. Het was slikken of stikken: conformeren of een onvoldoende halen voor mijn stage. Ik pruttelde nog wat na, haalde bakzeil en een jaar later mijn diploma. Vervolgens ben ik door gaan studeren, want ik moest er niet aan denken dat ik zou moeten werken in deze sector. Maar wat mij nooit heeft losgelaten is dat ik in mijn stagejaar geen enkele cliënt zag verbeteren. En dat de enigen die zogenaamd met ontslag gingen 'patiënten' waren die wegliepen en voortijdig de behandeling afbraken. Mijn hart brak voor degenen die achterbleven in deze verstikkende setting. Waar de vaak jonge mensen bij binnenkomst nog erg op mij en mijn vrienden leken, veranderden zij gaandeweg in gedroegde zombies. Het enige waar ze heel goed in werden, leek het zich eigen maken van therapeutentaal. Zelf werden we daar trouwens ook meesters in. Want als personeel moesten we ook flink onder het therapeutische mes.

We hadden wekelijks verplichte therapie voor stagiaires. Daarnaast hadden we therapie met de collega's van de open setting van de bovenbouw en de gesloten setting van de onderbouw. Het vaste personeel had ook nog therapie met hun partners erbij.

Gewapend met tissues en papieren zakdoekjes togen wij dus frequent naar de therapieruimte. Tijdens deze sessies ging het geen enkel moment over ons werk. We hadden het alleen over onszelf. Het waren rare tijden...

Het is daar dat ik allergisch ben geworden voor therapeutiseren en individualiseren van problemen. Hoewel we deze bijeenkomsten als groep ondergingen, werd elke reactie van de een op de ander meteen teruggebracht naar wat dat over jezelf zei. Een medestagiair werd bijvoorbeeld gevraagd iets te vertellen over zijn vroege jeugd. Natuurlijk vanuit het vermoeden dat zijn gezellige en sociale uitstraling te maken moest hebben met iets ergs dat hij verdrongen had en compenseerde met een ogenschijnlijk zonnige natuur. Deze jongen ontkende dat en wilde daar ook niet op door gaan. Waarna hem door de twee therapeuten het vuur aan de schenen gelegd werd. Ze lieten niet los. Ik schoot hem op een gegeven moment te hulp en zei dat hij het wat mij betreft zo prima was. En dat ze niet verder moesten aandringen. Waardoor ik opeens zelf het middelpunt van de sessie werd. Mij werd verweten deze jongen niet te gunnen zijn verhaal te doen, omdat ik jaloers op hem was en dat ik een 'omgekeerd oedipuscomplex' zou hebben. Een soort van penisnijd maar dan anders... Ik snap nog steeds niet hoe men het destijds bedoelde. Het zal jullie wellicht niet verbazen dat het hier een therapeutische gemeenschap betrof, gestoeld op de klassieke leest van de Freudiaanse neurosenleer. Onderlinge dialoog of steun werden niet gewaardeerd.

Ik heb me nog nooit zo alleen gevoeld als tijdens deze stage. Maar ik heb er - behalve het gevoel van 'dit nooit wéér'- ook heel veel geleerd. Bijvoorbeeld hoe belangrijk het is om de handen ineen te slaan als je iets wil bereiken. En dat diep graven in ervaren leed en de herkomst daarvan (zonder ook positieve krachten aan te spreken) je niet veel verder brengen.

Mooie idealen alleen zijn niet genoeg zijn. Je hebt er ook een handelingsperspectief bij nodig.

Nu was de hier beschreven stageplaats een residentiële setting. Maar therapeutiseren was ook in het ambulante sociaal werk behoorlijk in de mode. Een grap die ik ken uit die tijd is: "Er lopen twee maatschappelijk werkers over straat. Vraagt de een aan de ander: 'Weet jij misschien hoe laat het is?' Zegt de ander: 'Wat vind je er zelf van?'. Dergelijke grappen zijn allereerst spotternijen, maar zeggen natuurlijk ook iets over hoe de reputatie van het vak sociaal werk ervoor stond. Het is heel gemakkelijk om er laatdunkend over te doen. Het vak ligt zo dicht tegen de dagelijkse praktijk aan, dat het lijkt alsof iedereen het kan. Er is buitensporig veel aandacht voor de wijze waarop de sociaal werker zich tegenover de buitenwacht moeten legitimeren en verantwoorden. Dit terwijl er voor de ambachtelijkheid en wijde context waarin hij werkt amper belangstelling is (Spierts, 2014). We weten dat sociaal werkers een forse opgave hebben. Zij krijgen in hun werk te maken met een grote diversiteit aan (groepen) mensen met een uiteenlopend palet aan maatschappelijke problemen en vraagstukken. Zoals huiselijk geweld, eenzaamheid van ouderen, inclusie van minderheidsgroepen, armoede en schulden, re-integratie in het arbeidsproces, verslavingsproblematiek, verwaarlozing en/of mishandeling van kinderen, polarisatie en radicalisering (Vereniging Hogescholen, 2018). Het betreft vrijwel altijd ingewikkelde vraagstukken waar niet één oorzaak voor aan te wijzen is. Ook bestaat er geen quick fix voor. Sociaal werkers moeten die complexiteit kunnen doorzien en bundelen - als de situatie daarom vraagt - hun krachten met andere disciplines. De problematieken waar mensen mee kampen, zijn bovendien nooit alleen individuele kwesties maar ook situationeel en sociaal te verklaren.

Ook nu nog moeten we ervoor waken dat therapeutiseren en werken aan individuele gedragsverandering de overhand krijgen in het professioneel handelen in het sociaal domein. Recent onderzoek laat zien dat gemeenten moeite hebben met het realiseren van hun collectieve taken (Hofman & De Boer, 2017; Kolner, Sprinkhuizen, Duijvestijn, & Heineke, 2018; Van Arum & Van den Enden, 2018). Paul van der Aa en Frans Spierings constateren in Sociale Vraagstukken hetzelfde. Zij vragen zich af hoe succesvol professioneel handelen kan zijn, als het een louter individuele benadering loslaat op wat voor een groot deel ook sociale problematiek is (Van der Aa & Spierings, 2019).

1.1 Het lectoraat Empowerment en Professionalisering

Dit lectoraat wil met praktijkonderzoek bijdragen aan het versterken van mensen en het vergroten hun handelingsmogelijkheden. Hiervoor is het nodig om vraagstukken inclusief de bijbehorende kracht- en machtsfactoren ook op maatschappelijk niveau te adresseren. Wij staan voor de opdracht om (samen met partners) te kijken, luisteren en leren van wat er goed gaat én waar het pijn doet. Met de opbrengst leveren we een bijdrage aan praktijk en onderwijs.

Ik ga deze uitdaging aan vanuit mijn persoonlijke overtuiging dat perfectie niet bestaat en ook niet nastrevenswaardig is. Dat een gastvrije en diverse samenleving zoveel rijker is dan een gesloten en uniforme. Dat paradijsvogels - de bijzondere en eigenzinnige mensen - de wereld kleur geven. Maar dat we tegelijkertijd mensen die aan de grond zitten niet weg moeten romantiseren met deze term. Dat je problemen niet wegpoetst met: "Wij denken alleen nog in oplossingen." Dat sterk zijn niet altijd helpt en kwetsbaarheid tonen wel, maar niet als het geforceerd wordt. Dat elk mens er toe wil doen, maar dat het mantra dat iedereen mee moet doen voorbijgaat aan de machteloosheid van degenen die dit niet zomaar kunnen. Het welbekende citaat van mijn 'jeugdliefde' Leonard Cohen - dat ik meegeef als motto bij deze rede - drukt dit in mijn beleving prachtig uit.

Ik ben er heel trots op dat ik met dit lectoraat 'Empowerment en Professionalisering' in goed gezelschap verkeer en de komende jaren een bijdrage mag leveren aan de onderbouwing en doorontwikkeling van het beroep en de opleidingen. Dat goede gezelschap vind ik ook in mijn thuisbasis Inholland. Dit lectoraat is verbonden aan de opleiding Social Work Noord. Het is gepositioneerd in het expertisecentrum De Gezonde Samenleving, in de Faculteit Gezondheid, Sport en Welzijn. De onderzoeksgroepen Gezondheid & Zelfmanagement en Welzijn & Empowerment vormen samen dit kenniscentrum. Ze verbinden domeinen als zorg, welzijn, sport en technologische innovatie in zorg en welzijn. Samen vormen ze met in- en externe belanghebbenden een netwerkorganisatie om nieuwe duurzame oplossingen te vinden voor complexe vraagstukken in het zorg- sport en welzijnsdomein.

Het is niet toevallig, dat de verschillende lectoraten van Inholland die verbinding steeds meer opzoeken - en ook vinden. De gedeelde faculteitsvisie is dat een bredere aanpak bijdraagt aan de kwaliteit van zorg en welzijn (Inholland Domein GSW, 2015). Ik schaar mij geheel achter de in deze visie verwoorde observatie dat onze transformerende verzorgingsstaat enerzijds leidt tot nieuwe oplossingen en anderzijds nieuwe vormen van kwetsbaarheid tot gevolg heeft. Eveneens onderschrijf ik dat hierdoor de verhoudingen tussen burgers/cliënten en professionals aan het veranderen zijn. In deze dynamiek heeft dit lectoraat de bijzondere opdracht om te werken aan empowerment en professionalisering. Inholland formuleert hierin drie opgaven: het opleiden van professionals die bijdragen aan empowerment en zelfmanagement, studenten leren om interprofessioneel te werken vanuit een integrale benadering van mensen in hun omgeving en optimaal gebruikmaken van technologische ontwikkelingen. De activiteiten van dit lectoraat sluiten aan bij deze opgaven. Waarbij de derde opgave nooit een doel op zichzelf zal zijn. Deze zullen we altijd bezien in relatie met het vraagstuk of en hoe technologische ontwikkelingen bijdragen aan empowerment. Ik wil met dit lectoraat onderzoeken hoe empowerment van mensen in een kwetsbare positie in de praktijk tot uitdrukking komt, wat de uitdagingen van professionals zijn bij het streven naar interprofessioneel en integraal werken, welke (innovatieve) oplossingen ze zien voor deze vraagstukken en welke vormen van reflectie passen bij de veranderende context waarin onze studenten aan de slag gaan.

Een integrale benadering, in relatie tot de context waarin mensen zich bevinden (Inholland Domein GSW, 2015), voorkomt dat een persoon op zoek moet gaan naar antwoorden via verschillende kanalen. Die overtuiging zien we de laatste jaren groeien in de gehele sector van zorg en welzijn. Het is een soort Copernicaanse wending zoals Kant die formuleerde voor de radicale omwenteling in de filosofie. Voor de filosofie was het nieuwe inzicht dat onze geest niet de wereld weerspiegelt, maar slechts zoals deze zich aan ons voordoet. Copernicus zette de wereld op zijn kop door te stellen dat de zon niet draait om de aarde, maar omgekeerd.

In het domein van zorg en welzijn ontstond het besef dat niet het aanbod van de sector op de afzonderlijke deelproblemen centraal moet staan, maar 'heel de mens'. Als dat niet gebeurt, krijgen mensen daar last van en voegen we leed toe. Mensen ervaren versnippering van taken alsof zij tot een serie deelproblemen gemaakt worden. En dat leidt al gauw tot gevoelens van onmacht en het 'kastje naar de muur'-syndroom.

Ik werk graag mee aan de verdere verdieping en uitwerking van de visie van deze faculteit. Goede samenwerking en afstemming over de grenzen van beroepen en deskundigheden heen tussen allen die gestalte geven aan zorg en welzijn is van belang, maar zou als risico met zich mee kunnen brengen dat het vraagstuk hoe samen te werken dominant wordt en de burger of cliënt uit beeld verdwijnt (Van der Sanden, Feringa, Peels, & Linders, 2017). Ik wil met dit lectoraat onderzoeken hoe professionals in dat samenspel hun rol zo kunnen vervullen dat in die samenwerking de mens echt centraal blijft staan.

Het werk van Copernicus viel in kerkelijke kringen niet in goede aarde en heeft nog lang op de zwarte lijst gestaan. De visie om de mens centraal te stellen in plaats van de systeemwereld vindt in Nederland breed weerklank. Maar dat betekent nog niet automatisch dat het dan ook altijd gebeurt. Hoe hier goed uitvoering aan te geven, is een taai vraagstuk. Niet in de laatste plaats omdat de organisatie van onze verzorgingsstaat vergaand complex, ondoorzichtig en verweven is met machtsrelaties. En in die dynamiek, waar oude kaders niet meer altijd werkzaam zijn, is het zoeken naar houvast.

1.2 Empowerment als opdracht van sociaal werk

Dit lectoraat werkt vanuit de visie van empowerment omdat deze visie recht doet aan de verwevenheid van individuele, collectieve en politiek-maatschappelijke patronen. Empowerment is gericht op de toename van het vermogen van mensen om hun eigen leven en de gewenste veranderingen daarin vorm te geven. Het is een breed en kritisch begrip dat ook aandacht vraagt voor de rol van de omgeving en de samenleving bij het verbeteren van kwaliteit van leven. Empowerment accentueert de kracht van mensen zelf om invloed te hebben op hun leven, maar vraagt ook aandacht voor ongelijke kansen en uitsluitingsmechanismen (Boumans, 2012).

Empowerment is geen methodiek, maar een *benadering* waarop de professional zijn handelen kan inspireren en die handvatten biedt voor krachtgerichte ondersteuning. Jacobs, Braakman en Houweling maken inzichtelijk dat om het begrip empowerment goed te begrijpen de dubbele

betekenis van het erin besloten woord 'power' gekend moet worden: 'macht' en 'kracht', als twee kanten van dezelfde medaille (Jacobs, 2005). Deze tweevoudige interpretatie koppelen Jacobs et al. aan de drie verschillende dimensies van empowerment, eveneens beschreven door van Regenmortel (Jacobs, 2005; Van Regenmortel, 2008, 2009). Wie werkt vanuit de empowermentvisie kijkt vanuit deze gelaagdheid naar sociale vraagstukken tussen individuen, organisaties en gemeenschappen.

- De individuele dimensie betreft empowerment op persoonlijk vlak, de *Power from within* (kracht van binnenuit). Hier gaat het over het onder ogen zien en aanspreken van eigen kwaliteiten, het geloof in eigen vaardigheden en mogelijkheden. Maar ook over het vertrouwen en de wil om de persoonlijke situatie te beïnvloeden.
- De *Power with*, de tweede dimensie, gaat over het mobiliseren van informele hulpbronnen in eigen omgeving, zoals sociale steun van familie, vrienden of burens of de kracht van zelforganisatie en lotgenotencontact.
- Deze eerste twee dimensies dragen samen bij aan de derde dimensie: empowerment op breder politiek-maatschappelijk gebied, de *Power to*. Ofwel: de macht of invloed om veranderingen door te voeren, beslissingen te nemen met betrekking tot bijvoorbeeld vooroordelen, toegankelijkheid van voorzieningen en hulpbronnen en het beïnvloeden van wet- en regelgevingen.

Deze drie dimensies versterken elkaar als de persoonlijke en collectieve kracht en kwaliteiten van personen en groepen worden omgezet in macht en invloed op een breder sociaal, maatschappelijk en politiek vlak (Van Regenmortel, 2008). Empowerment vraagt om een vorm van reflectie die daar bij past, om het eigen handelen te leren analyseren vanuit de relationele betrekkingen met andere mensen, de instituties er omheen inclusief de maatschappelijke context (Wevers, 2018). Deze reflectie in relatie tot de omgeving noemen we, in navolging van Lichterman, *sociale reflexiviteit* (Lichterman, 2005). Ik zie sociale reflexiviteit als een noodzakelijke voorwaarde voor professionals om vanuit empowerment te kunnen werken en om het kritisch bewustzijn van professionals en studenten te versterken.

Het dubbele perspectief van kracht en macht komt terug in alle lagen van empowerment. In mijn tijd als stagiaire had ik niet de attitude en vaardigheden om bij te dragen aan een proces van versterking van cliënten. Ik had amper bagage om mijn zorgen over de cliënten op een constructieve manier bespreekbaar te maken, laat staan dat ik - in mijn eentje - enige structurele verandering teweeg kon brengen. En dan was deze context nog een relatief stabiele setting: de afdeling was een redelijk besloten eenheid buiten de stad, met af en toe bezoek. De sector waar onze studenten vandaag de dag als toekomstig professional aan de slag gaan ondergaat daarentegen voortdurend grote veranderingen. Die veranderingen hebben onherroepelijk impact op de leefomstandigheden, de in- en uitsluiting en de zorg en hulpverlening aan mensen. Dit speelveld wordt bovendien sterk gedomineerd door beleidsidealen zoals het bevorderen van eigen kracht, zelfredzaamheid en de participatiesamenleving.

Het doel van dit lectoraat is om met praktijkgericht onderzoek en onderwijs bij te dragen aan de empowerment van mensen in een kwetsbare positie. Uitgangspunt is de definitie van professor Tine van Regenmortel die onder meer leiding geeft aan de Academische Werkplaats Sociaal Werk bij Tranzo: "Empowerment is een proces van versterking waarbij individuen, organisaties en gemeenschappen greep krijgen op de eigen situatie en hun omgeving en dit bereiken via het verwerven van controle, het aanscherpen van kritisch bewustzijn en het stimuleren van participatie" (Van Regenmortel, 2002, p. 76). Hiermee sluiten we aan bij de visie op sociaal werk zoals vastgesteld is in het kaderdocument van de Bachelor Sociaal Werk Inholland, dat stelt dat het verbeteren van de kwaliteit van (samen)leven de centrale maatschappelijke opgave van het sociaal werk is, waarbij de behoefte en vragen van mensen in hun context het vertrekpunt vormen van de sociaal werker. "De sociaal werker staat naast de mensen en werkt samen met hen, vanuit het idee van empowerment, aan de verbetering van de kwaliteit van (samen)leven" (Projectgroep BSW, 2018, p. 7). Deze visie verwoordt ook dat sociaal werkers daarbij niet alleen hun aandacht richten op burgers in een kwetsbare positie, maar op ieder mens inclusief de sociale en natuurlijke leefomgeving waarin zij leven.

Wij willen onderzoeken hoe we studenten het beste hierop kunnen voorbereiden. Wat leren we hen zodat ze de waarden en uitgangspunten van empowerment kunnen toepassen, terwijl tegelijkertijd de bemoeienis van gemeenten en beleidsmakers met wat goed sociaal werk is toeneemt? De hamvraag voor dit lectoraat is dan ook hoe professionals zich verhouden tot deze kwesties. Wat voor instrumentarium en vermogens zetten ze daar al voor in, of hebben ze nog nodig? Wetende dat de complexiteit van de praktijk groot is en professionals altijd een radartje zijn in een krachtenspel waarin veel meer actoren invloed uitoefenen.

De centrale vraagstelling van dit lectoraat luidt daarmee:

Hoe komt empowerment tot uitdrukking in het handelen van sociaal professionals en hoe kan het werken vanuit empowerment versterkt worden?

Het vervolg van deze rede orden ik naar de verschillende dimensies van empowerment zoals hiervoor beschreven, de individuele, de *Power within*, de collectieve *Power with*, en de bredere politiek-maatschappelijke dimensie van de *Power to*. In hoofdstuk 2 laat ik zien hoe het gedachtegoed van eigen kracht en zelfredzaamheid terecht is gekomen in een beleidsvertoog dat blijft hangen op het individuele niveau van empowerment, losgezongen van de verwevenheid met de overige dimensies en hoe dat wringt met de dagelijkse praktijk van sociaal werk. Hoofdstuk 3 focust op het mobiliseren van informele hulpbronnen in eigen omgeving, zoals sociale steun van netwerkliden en het onbehagen dat dit voor zowel professionals als cliënten met zich mee kan brengen. Ik betoog dat samenwerking met netwerkliden vanuit gelijkwaardigheid en partnerschap vruchtbaarder is dan een instrumentele benadering met betrekking tot het 'inzetten van sociale netwerken'. Hoofdstuk 4 schetst een aantal structurele maatschappelijke vraagstukken en ontwikkelingen.

Ik laat zien dat mensen in een achterstandspositie de meeste last hebben van een terugtrekkende overheid en dat tegelijkertijd een breder perspectief met oog voor het incasseringsvermogen van de bewoners en de positieve krachten en creativiteit hefboomen voor positieve verandering kunnen zijn. Hoofdstuk 5 behandelt wat het gedachtegoed van empowerment kan bijdragen aan de ontwikkeling van sociaal werkers. Ik ga in op het belang van het ontwikkelen van hun kritisch bewustzijn en op hoe *sociale reflexiviteit* kan bijdragen aan empowerment. In het hoofdstuk 6 presenteer ik de onderzoeksagenda en de themalijnen van het lectoraat voor de komende jaren.

2. Eigen kracht als individuele prestatie

De recente hervormingen en transformaties in het domein van zorg en welzijn zijn te beschouwen in dit licht van veranderende overheidsopvattingen over wat een verzorgingsstaat zou moeten zijn. In pakweg de afgelopen 40 jaar neemt de nadruk op zelfredzaamheid en eigen verantwoordelijkheid van mensen toe, met als motto: iedereen - ook degenen met een ondersteuningsbehoefte of zorgvraag - moet zijn steentje bijdragen. Dat gebeurt vanuit de overtuiging dat de klassieke verzorgingsstaat niet meer past bij de veranderde maatschappelijke verhoudingen. De opvatting is dat mensen passief worden van een pamperende verzorgingsstaat. Waardoor ze niet meer toekomen aan het nemen van hun eigen verantwoordelijkheid. Dit ging gepaard met bezorgdheid over de betaalbaarheid van de verzorgingsstaat. Zo ontstond begin jaren tachtig het appel op de zorgzame samenleving. Niet de overheid, maar burgers moesten voor elkaar zorgen (De Haan & Duyvendak, 2002). Ongeveer in dezelfde periode ontstond een proces van extramuralisering. Dit is de beweging om buiten de muren van instellingen en in eigen omgeving zorg en ondersteuning te bieden aan ouderen, zieken en mensen met een lichamelijke, psychische of verstandelijke beperking. Doordat de leeftijdsopbouw van onze bevolking ook verandert, is het aandeel ouderen dat nu 'midden in de samenleving' woont eveneens toegenomen. Rond 1900 was nog bijna de helft van de Nederlandse bevolking jonger dan 20 jaar. Slechts 6,7 procent was 65 jaar of ouder.

Dat beeld is vandaag de dag enorm veranderd. Nog maar 22 procent van de bevolking is jonger dan 20 jaar en bijna 19 procent 65 jaar of ouder. 4,5 procent is zelfs 80 jaar of ouder. Het ziet er naar uit dat deze vergrijzingstrend onverminderd doorgaat. Dit vraagt extra aandacht op het gebied van zorg en welzijn met betrekking tot deze groep die tot op hoge leeftijd zelfstandig blijft wonen (Ekamper & Van Nimwegen, 2018).

Achter het huidige denken over de participatiesamenleving zit eveneens een bezuinigingsopgave. De veranderde visie op de participatiesamenleving van Jet Bussemaker na haar benoeming als hoogleraar¹ (Bussemaker, 2019) illustreert de verknoping van de specifieke positie van de overheid en haar idealen. Op 14 februari 2019 kopte NRC: 'Oud-minister Bussemaker gelooft niet meer in de participatiemaatschappij'.

"In de jaren negentig ging het politieke debat over de vraag: hoe houden we dit in vredesnaam betaalbaar? Zo ontstond meer recent het idee van de participatiemaatschappij. Achteraf waren we te optimistisch. In een participatiemaatschappij wordt verondersteld dat iedereen ook kán participeren. Mensen die niet zomaar regie over hun eigen leven kunnen nemen, raakten verstrikt in complexe overheidsbureaucratie en marktwerking. We zien nu dat de solidariteit onder druk staat en de verschillen tussen zelfredzame en kwetsbare burgers heel groot zijn geworden."

Als we kijken naar wat je moet doen om deel te nemen aan die participatiesamenleving dan worden vrijwilligerswerk, het vertonen van actief burgerschap, het geven van mantelzorg en participatie op de arbeidsmarkt veelvuldig genoemd. Deze vormen van participatie zijn vrij concreet terug te vinden in de participatieladder: een door gemeenten ontwikkelde meetlat voor klantmanagers met als bovenste trede betaald werk (VNG, 2010). Daarna wordt onduidelijker wat er allemaal hoort bij de norm van participeren. Is dat ook het praatje op de stoep? Het organiseren van jeugdactiviteiten voor de buurtkinderen met veel snoep en cola? Een boze brief naar de wethouder? Of met vrienden met een kratje bier voor de deur? Kortom: wat wel en niet 'goed' participeren of wel of niet op de juiste manier zelfredzaam zijn is, is normatief. En dit geeft meteen ook het normatieve karakter van sociaal werk weer.

Het doel van sociaal werk is uiteindelijk bijdragen aan de kwaliteit van leven van individuen en groepen. Zo getuigt ook de visie in het kaderdocument van de sociaal werk opleidingen van Inholland (Projectgroep BSW, 2018). Het bevorderen van participatie, zelfredzaamheid, eigen kracht, eigen regie zijn voor sociaal werkers potentiële middelen waarmee kwaliteit van leven wel of niet kan worden beïnvloed. In het beleid echter zijn diezelfde thema's geformuleerd als doelen, gereduceerd tot een aantal basisvragen: wat kunt u zelf, wat kan het netwerk doen en wat kunt u voor een ander doen (Linders, Feringa, Potting, & Jager-Vreugdenhil, 2016).

Professionals vinden het soms lastig om hiermee om te gaan. In het boek *De verhuizing van de verzorgingsstaat* (Bredewold, Duyvendak, Kampen, Tonkens, & Verplanke, 2018) komt dit treffend tot uitdrukking. Sociaal werkers zagen aanvankelijk de 'eigen kracht' opdracht wel zitten (Bredewold et al., 2018). De auteurs beschrijven hoe werkers volgens beleid wenselijk gedrag 'voorleven', bijvoorbeeld door het tonen van enthousiasme over zorg in huiselijke kring of over het verantwoordelijkheidsgevoel van mantelzorgers. Tegelijkertijd wordt duidelijk hoe ze moeten balanceren tussen beleidsdoelen en wat ze werkelijk denken dat mensen nodig hebben. 'Gewoon' hulp, of zorg bijvoorbeeld. Dat leidt soms tot groot onbehagen bij professionals en bij sommigen ook tot stil verzet (Bredewold et al., 2018).

Waar op papier het streven naar participatie en zelfredzaamheid zeer aannemelijk klinkt, hoeft dat streven niet per se bij te dragen aan het creëren of behouden van een kwalitatief goed leven. Een mantelzorger die op haar tandvlees loopt schiet er helemaal niets mee op als haar in een keukentafelgesprek gevraagd wordt wat ze nog extra kan doen aan de zorg voor haar dementerende moeder. Dan is een gesprek over hoe deze dochter te ontlasten een betere optie. Iets vergelijkbaars doet zich voor bij gezinnen met schulden die gebukt gaan onder chronische stress. Wesdorp en Jungmann beschrijven in *Hoe beïnvloeden schulden het gedrag van mensen?* hoe veelomvattend de effecten van die stress zijn. Mensen gaan er slechter van functioneren doordat hun mentale vermogens erdoor aangetast worden. Ook kinderen die opgroeien in gezinnen met chronische stress hebben meer kans op het ontwikkelen van verminderde capaciteit om doelgericht te kunnen handelen. Slim begeleiden door allereerst te focussen op stressreductie is dan een meer passende eerste stap naar financiële zelfredzaamheid dan 'wat kunt u er zelf aan doen' (Wesdorp & Jungmann, 2016).

Mensen persoonlijk verantwoordelijk stellen voor hun eigen welzijn en gezondheid impliceert dat deze idealen voor alle burgers even haalbaar zouden zijn. De praktijk wijst anders uit. Voor mensen met een beperking of in een crisissituatie is het lastig om zich te ontplooien, zelfstandig te leven, een baan te vinden en een sociaal netwerk op te bouwen. De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) constateert dat de hedendaagse samenleving steeds hogere eisen stelt aan de redzaamheid van burgers (WRR, 2017). De groep voor wie de eisen soms te hoog gegrepen zijn, is niet beperkt tot een kleine groep 'kwetsbaren' zoals mensen met een laag IQ. Ook mensen met een goede opleiding en een goede maatschappelijke positie kunnen in situaties verzeild raken waarin hun redzaamheid ontoereikend is. Juist op momenten dat het leven tegenzit, werkt onze overheidsbureaucratie niet mee. Want die neemt toe in complexiteit op momenten dat mensen daar de minste mentale ruimte voor hebben. Namelijk bij ingrijpende levensgebeurtenissen zoals bij echtscheiding, ziekte, verlies van baan of overlijden. De WRR (2017) spreekt in dit verband van een redzaamheidsparadox: de grote nadruk op eigen kracht, eigen regie en eigen verantwoordelijkheid verkleint juist de zelfredzaamheid van mensen. En die nadruk vergroot - zo zag ik in mijn promotieonderzoek - de vraagverlegenheid: de boodschap alleen aan de bel te trekken als het écht nodig is betekent in de praktijk dat mensen hun hulpvraag uitstellen, met als risico dat hun situatie verergert (Linders, 2010).

Over de haalbaarheid van beleidsidealën zoals het versterken van eigen kracht, eigen regie en de participatiesamenleving is de afgelopen jaren - in kritische zin - een heleboel gezegd en geschreven. Zoals in talloze bijdragen op www.socialevraagstukken.nl, het veel aangehaalde rapport van de WRR, Weten is nog geen doen (WRR, 2017) of de recente publicatie *de Verhuizing van de verzorgingsstaat* (Bredewold et al., 2018). Het wantrouwen hierover betreft enerzijds de bezuinigingsopgave die achter dit wensdenken verscholen zit. Anderzijds heeft het te maken met het negeren van het collectieve en politiek-maatschappelijke niveau. Terwijl, zo stelt ook Margot Scholte (oud-lector Maatschappelijk Werk bij Inholland), de problemen waar we voor staan een veel structureler karakter hebben dan we soms denken. Juist aan de structurele oorzaken van deze problematiek wordt veelal voorbijgegaan (Scholte, 2018).

Professionals ervaren dat de opdracht om te werken aan eigen kracht en zelfredzaamheid wringt met wat ze aantreffen in de dagelijkse werkpraktijk. Zij geven aan dat hun werk mede door gelijktijdige bezuinigingen uitgekleed is, dat ze de tijd en ruimte niet hebben om in bredere zin op hun werk te reflecteren en dat de inhoud van hun werk verschaalt (Bredewold et al., 2018). Het zelfredzaamheidsvertoog komt daarmee in een kwaad daglicht te staan als 'een schaamlapje voor bezuinigingen'. Terwijl het oorspronkelijke gedachtegoed wel degelijk raakt aan hoe mensen behandeld willen worden. Want op zich heeft het streven dat iedereen zo veel mogelijk en naar eigen vermogen participeert in de samenleving veel potentie en doet het recht aan wat mensen zelf willen: *erbij horen en van betekenis zijn*. Mensen in een kwetsbare positie willen behalve als patiënt en cliënt ook gewoon burger zijn en een waardevol leven leiden.

Maar dan wel op een manier die bij hen past. 'Eigen kracht spierballentaal' bergt het risico in zich dat mensen die te maken hebben met structurele uitsluitingsmechanismen op verschillende domeinen niet gehoord of gezien worden. Waardoor zowel hun kwetsbaarheid als hun (potentiële) kracht veronachtzaamd worden. Het zichtbaar maken van (impliciete) vragen van mensen die tussen de mazen van het net glippen, zie ik als een belangrijke taak van het lectoraat.

Het is helemaal niet gek dat de goede bedoelingen die verbonden zijn met de retoriek van de participatiesamenleving door iedereen omarmd zijn. Wie wil er nou mensen reduceren tot hun probleem? Of ze van het kastje naar de muur sturen? Wie wil er nou niet bevrijd worden van paternalistische en betuttelende hulpverlening waarin experts het voor het zeggen hebben? Ook burgerinitiatieven zoals eetgroepen, maatjesprojecten of wijksteunpunten snakken naar ruimte en eigen regie (Linders et al., 2016).

Uit mijn promotieonderzoek blijkt dat mensen - in onze westerse geïndividualiseerde samenleving - zelfredzaamheid een groot goed vinden in de zin van dat ze er veel voor over hebben om zo zelfstandig en autonoom mogelijk te blijven. Ze wijzen paternalisme en betutteling af en houden graag zelf de touwtjes in handen. Ze hebben er moeite mee om zielig gevonden te worden, of gereduceerd te worden tot 'hulpbehoevend' (Linders, 2010).

Ook willen mensen graag meedenken over beleidsvorming rondom zorg en welzijn. Uit de onderzoeksresultaten in het kader van het landelijke programma *Aandacht voor iedereen* blijkt dat steeds meer burgers betrokkenheid en invloed wensen bij beleid rondom zorg en welzijn. De burger- en cliëntenparticipatie is de afgelopen jaren sterk ontwikkeld (Beltman, 2017). Op zich is er een heleboel veerkracht, creativiteit en ondernemerszin in de samenleving. En dan denk ik niet aan alleen aan door bewoners opgezette zorgcorporaties, online netwerken, of door hen gerunde buurtbibliotheken. Er zit ook (potentiële) capaciteit en positieve energie bij mensen die minder in beeld zijn van beleid en professionals en die van onderop gestimuleerd en versterkt kan worden.

3. Het betrekken van informele hulpbronnen

In het gedachtegoed van empowerment is veerkracht een kernbegrip. Het betreft het vermogen van mensen en gemeenschappen om met veranderingen om te gaan en het vermogen om daarbij gebruik te maken van externe psychologische, sociale, culturele en fysieke hulpbronnen (Ungar, 2011). Veerkracht is een concept dat toepasbaar is op bredere 'ecologische systemen' zoals gezinnen, groepen, gemeenschappen, organisaties, gemeenten of de landelijke overheid (Collins, 2017). In deze paragraaf focussen we op het aspect van veerkracht dat Jacobs et al. (2005) de *Power with noemt*, het mobiliseren van informele hulpbronnen in eigen omgeving, zoals sociale steun van familie, vrienden of buren of de kracht van zelforganisatie en lotgenotencontact.

Dat betrekken van die informele hulpbronnen stuit op verschillende fronten op nogal wat weerstand. Recent onderzoek laat zien dat zorgbehoevenden die geconfronteerd worden met hun afhankelijkheid van vrienden, familie en kennissen een verlies aan autonomie ervaren (Grootegoed, 2013). Als zij terug moeten vallen op kinderen, vrienden of buren worden ze in hun beleving juist afhankelijker en minder zelfredzaam. Door zelfredzaamheid te propageren én op te roepen tot het doen van een beroep op het sociale netwerk om hulp of steun, ervaren mensen dus een dubbele boodschap. Waar je vroeger zelfredzaam was als je een beroep deed op de verzorgingsstaat, ben je dat nu als je aanklopt bij je sociale netwerk.

De verhuizing van de verzorgingsstaat (Bredewold et al., 2018) toont professionals die onbehagen voelen bij het aanspreken van het netwerk en er met tegenzin een beroep op doen, vaak ook tegen de zin van hulpvragers. Niet alleen in sociale wijkteams, maar ook in jeugdzorg of maatschappelijke opvang ervaren professionals barrières bij hun opdracht om mensen te stimuleren hun sociale netwerk aan te spreken. In onderzoek naar de uitvoering van de jeugdwet bleek dat het betrekken van het sociale netwerk eveneens tot ongemak leidde: Oh ja, daar moeten we nog iets mee (Van der Sanden, Feringa, Peels, & Linders, 2017, p. 6). Mols signaleert in de maatschappelijke opvang iets vergelijkbaars. Ook als medewerkers geschoold zijn in een werkwijze die het verbinden met informele steunsystemen rondom cliënten incorporeert, blijven ze het lastig vinden hiernaar te handelen (Mols, 2018).

Argumenten die genoemd worden om netwerken niet te betrekken variëren van: het netwerk is al zwaar belast, er is geen netwerk, er is alleen een destructief of kwetsbaar netwerk of aarzelingen vanuit cliënten zelf om hun netwerk aan te boren. Mols constateert dat het adagium 'de cliënt centraal' het netwerkgericht werken in de weg kan staan, omdat professionals dit als argument aanvoeren om het netwerk links te laten liggen: als de cliënt het niet wil dan doen we er niks mee (Mols, 2018). Zij vraagt zich daarom af of professionals niet te gemakkelijk genoeg nemen met de reactie: "Nee, er is niemand."

Een oorzaak van het ongemak dat professionals ervaren is dat het 'inzetten van sociale netwerken' geframed is als *instrument* van formele zorg. In de visie van empowerment echter komt het mobiliseren van hulpbronnen tot stand vanuit gelijkwaardigheid en partnerschap.

Het is belangrijk om cliënten te verleiden, te enthousiasmeren en te stimuleren in het toelaten van anderen. Simpelweg omdat ieder mens andere mensen nodig heeft en omdat verbondenheid met anderen een van de essentiële ontwikkelingsmogelijkheden is waarover je als mens kunt beschikken (Nussbaum, 2012). Vanuit die visie moeten we informele hulpbronnen niet beschouwen als een aanvulling op formele zorg en steun, maar als een belangrijke en onmisbare waarde op zichzelf. Als beroepskrachten die informele hulpbronnen negeren, ontzeggen ze cliënten die deze verbinding niet (meer) hebben verbondenheid en toegang tot andere hulpbronnen.

Het ongemak van burgers bij het mobiliseren van het netwerk heeft ook te maken met het ideaal van autonomie en zelfontplooiing. We zijn geneigd te ontkennen dat we afhankelijke wezens zijn en leven in een prestatie maatschappij waarin we gelukkig moeten zijn, zoals de wereld van Facebook en Instagram bijvoorbeeld illustreren (De Wachter, 2011). De heersende norm is 'sterk zijn en niemand nodig hebben'. We zijn als mensen echter helemaal niet autonoom maar verwickeld met andere mensen (Kunnean, 2005). Die verbinding met anderen dienen we nooit uit het oog te verliezen in opleiding of werkpraktijk. We vinden het hoe dan ook belangrijk om ergens bij te horen. Het gevoel niet van betekenis te zijn, er niet (meer) toe te doen, heeft grote gevolgen voor het zelfbeeld en zelfrespect (Machielse, 2016).

Autonomie gaat dan ook niet per se over zelf doen, maar vooral ook over greep krijgen op je leven. Dat betekent ook open staan voor hulp en ondersteuning van anderen, te beginnen met acceptatie van de eigen kwetsbaarheid (Janssen, 2013). Afhankelijk mogen zijn van anderen hoort daar nadrukkelijk bij. Empowerment is daarom niet synoniem met streven naar onafhankelijkheid en heeft een relatie met sociale cohesie: de verbindende kracht is essentieel.

Werken aan en met sociale hulpbronnen is al decennialang onderdeel van het handelings-repertoire van sociaal werkers. Afhankelijk van de setting heet het netwerkversterkend werken, samenwerken aan sociale steunsystemen, triadisch werken, werken aan of met de (pedagogische) civil society, het betrekken van informele zorg, enzovoort. Altijd gaat het over het samenspel tussen formele en informele zorg, met familie, vrienden, buurtbewoners en vrijwilligers. Ik wil het belang hiervan voor sociaal werk benadrukken, met als uitgangspunt *samenwerking* tussen cliënten, professionals en sociaal netwerk. Dat vraagt lang niet altijd om een omvangrijke grootschalige aanpak, maar zit hem juist ook in kleine maar zo belangrijke interventies. Zo vertelde een sociaal werker in sociaal wijkteam mij dat hij een ernstig vereenzaamde bewoner kende - we noemen haar mevrouw Elfrink - met een grote behoefte aan sociale contacten. Maar als ze eenmaal met iemand in gesprek kwam kon ze, zeker als ze gespannen was, niet meer ophouden met praten, waardoor die contacten meestal eenmalig bleven. Op een dag werd mevrouw Elfrink op de koffie uitgenodigd door haar nieuwe buurvrouw. Mevrouw was als de dood dat ze het nieuwe contact weer zou verknallen met haar geratel. De professional zorgde daarom dat hij een uurtje van tevoren aanschoof bij mevrouw Elfrink zodat ze alvast flink haar verhaal kon doen. Dat hielp, want na enkele van dit soort preventieve bezoeken, was de spanning eraf en was mevrouw veel beter in staat om ook te luisteren naar de nieuwe buurvrouw. Uiteindelijk was professionele interventie in deze situatie veel minder nodig.

4. Hardnekkige vraagstukken in een dynamische samenleving

Wie aan de slag wil met het versterken van eigen regie van mensen over wat in hun perceptie kwaliteit van leven is, werkt ook aan de *Power to*: de macht tot verandering op het gebied van vooroordelen, toegankelijkheid van voorzieningen, en het beïnvloeden van wet- en regelgevingen. Dan gaat het over het creëren van gelijke kansen, het tegengaan van armoede en sociale uitsluiting en het bevorderen van sociale rechtvaardigheid en emancipatie.

Het concept empowerment komt dan ook voort uit emancipatiebewegingen zoals de burgerrechtenbeweging en de vrouwenbeweging. Eén van de grondleggers is de befaamde Braziliaanse pedagoog Paolo Freire. Zijn aanpak was wat we nu outreachend zouden noemen: Freire ging naar de dorpen in zijn omgeving en sprak daar onder meer met arme analfabete Brazilianen over wat hun wensen waren met betrekking tot hun dagelijkse leven. Hiermee schiep hij de basis voor dialoog over (beperkende) levensomstandigheden (Boumans, 2015). Freire moedigde de mensen met wie hij werkte aan om kritisch na te denken over politiek en sociaal onrecht. Hij was ervan overtuigd dat een kritisch begrip van armoede, onderdrukking, economische en historische factoren een voorwaarde is om positieve verandering te initiëren. Door zich meer bewust te worden van de oorzaken van economische en sociale ongelijkheid kunnen gemarginaliseerde mensen zich verzetten tegen een onderdrukkend systeem zodat sociale en politieke condities kunnen veranderen.

Ook in Nederland profiteert niet iedereen van de relatieve voorspoed en welvaart in ons land. Vraagstukken als werkeloosheid, sociaal isolement, sociale uitsluiting, armoede, onveiligheid, huiselijk geweld, armoede, opvoedingsproblemen, schulden, gezondheidsproblemen of chronische stress blijven actueel. Recent beschreef Kim Putters, directeur van het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP), in zijn boek *Veenbrand* dat vooral de bovenkant van de samenleving optimistisch en kansrijk is. Hij signaleert dat gaandeweg steeds meer zichtbaar wordt dat bij mensen in een sociaal zwakkere positie, maar ook meer en meer in de middengroepen, de maatschappelijke onzekerheid toeneemt. Deze groepen voelen zich de verliezers van de voortrazende technologische ontwikkelingen, de flexibele contracten en de toegenomen diversiteit in de samenleving. De verschillen tussen mensen met werk, geld, sociale netwerken en de mensen die dat allemaal niet hebben, zijn gegroeid (Putters, 2019). En niet iedereen weet (of wil) de weg naar hulp of steun te vinden. Een graadmeter hiervoor is bijvoorbeeld de gestage toename van registraties bij de politie van overlastincidenten waarbij personen met verward gedrag betrokken waren. Als bewoners mensen gedrag zien vertonen dat ze niet snappen, bellen zij steeds vaker de politie, omdat er geen alternatief lijkt te zijn. Opmerkelijk is dat het gedrag waarvoor zij bellen feitelijk vaak niet overlastgevend, crimineel of gevaarlijk is. "Het gaat om kwetsbare mensen, die de grip op hun leven dreigen te verliezen en die gewoon goede, passende hulp nodig hebben" (Politie, 2019).

Het gebruik van digitale toepassingen en social media heeft eveneens impact op zorg en welzijn. Nieuwe technologie is inmiddels een onlosmakelijk onderdeel geworden van onze leefwereld. Vrijwel iedereen heeft een pc, laptop, smartphone of is actief op facebook of Instagram. Zelfs bij ouderen is de digitale kloof - ogenschijnlijk - zo goed als gedicht. Aan de andere kant hebben 2,5 miljoen Nederlanders moeite met lezen, schrijven en/of rekenen. Dat heeft gevolgen voor hun toegang tot voorzieningen. Met hen wordt lang niet altijd voldoende rekening gehouden (Van Houdenhove, Vanderleyden, & Wijnen, 2018). Technologische vernieuwing en het gebruik van websites, sociale media en digitale middelen zoals apps en games zijn daarnaast nog lang niet altijd vanzelfsprekend onderdeel van sociaal werk en sociaal werk onderzoek, waarmee we feitelijk een blinde vlek hebben voor een groot deel van de leefwereld van mensen. Het is daarom belangrijk dat sociaal werk aandacht heeft voor de maatschappelijke kansen en gevaren hiervan (Hartman-Van der Laan, 2019). Jaap Winter - die in 2017 afscheid nam als collegevoorzitter van de VU - vat mijn visie op de focus van dit lectoraat als het gaat om inzet van nieuwe technologie en social media treffend samen:

"In een wereld die steeds meer digitaliseert moeten wij leren mens te blijven. De nieuwste iPhone en de volgende robot komen er echt wel, de echte innovaties gaan niet over technologie, maar over hoe wij zijn als mensen, en hoe we weerbare samenlevingen blijven vormen." (Van Gelder, 2017).

Juist waar sociale problemen bestaan, is die weerbaarheid waar Jaap Winter over spreekt in de regel zwak ontwikkeld. Niet alle bewoners zijn goed in staat de gevolgen van een terugtrekkende overheid op te vangen (Uitermark, 2012). Juist mensen in een achterstandspositie hebben de meeste last van een terugtrekkende overheid, omdat ze minder goed in staat zijn dit op te vangen met actieve burgerparticipatie (Engbersen, Snel, & 't Hart, 2015). Dit wordt ook wel het Mattheüs-effect genoemd: het effect dat kansrijke burgers meer profiteren van voorzieningen die met collectieve middelen gefinancierd worden dan kansarme burgers voor wie die voorzieningen vooral bedoeld zijn (Deleeck, 1983). Buurten of wijken met veel sociale huurwoningen hebben bovendien veel te verhapstukken, zoals het opvangen van instroom uit de maatschappelijke opvang, de toewijzing van woningen aan statushouders en het herbergen van kwetsbare groepen als gevolg van de voortgaande extramuralisering. In combinatie met de recente economische crisis, de ingezakte woningmarkt, de versoering van de verzorgingsstaat, de decentralisaties in het sociaal domein en de beëindiging van het wijkenbeleid, heeft dat zijn weerslag gehad op de veerkracht van deze wijken en de mensen die er wonen (Uyterlinde & Van der Velden, 2017).

Waar traditioneel een sterke infrastructuur voor samenlevingsopbouw is, blijken burgerinitiatieven gemakkelijker te ontstaan (Uitermark, 2014). De aanwezigheid van voorzieningen en professionals die daar samen met bewoners aan werken is kennelijk een katalysator hiervoor. Ik schaar me graag achter het pleidooi van mijn collega-lector Femke Kaulingfreks voor een nieuw en vooral ook breed perspectief op deze wijken door ze niet in te perken tot de gebruikelijke stereotype beeldvorming als 'probleemwijken' (Kaulingfreks, 2019). De wijk is een belangrijke habitat voor sociaal werkers en daarmee ook voor de activiteiten van het lectoraat. We zullen daarom juist ook oog hebben voor het incasseringsvermogen van de bewoners en de veelal onzichtbare positieve

krachten van onderlinge steun, zorg en creativiteit die er ook aanwezig zijn (Linders, 2010). Een valkuil bij sturing op burgerkracht is, dat als ze verheven worden tot beleidsopdracht, ze in het overheidsvertoog getrokken worden. Zo zien we regelmatig dat professionals en gemeenten zelf burgerinitiatieven opzetten of naar zich toetrekken (Linders et al., 2016). Het idee dat mensen gepushed kunnen worden een veranderingstraject in te gaan, is een misvatting van hoe te werken vanuit empowerment (Van Regenmortel, 2008). Werken vanuit empowerment vraagt om samenwerking en partnerschap, respect en gelijkwaardigheid, gefaciliteerd door de omgeving. De focus ligt op het mobiliseren van (manifeste en latente) krachten zowel van de betrokkenen als hun omgeving. Praktisch gezien betekent dit voor professionals in het sociaal domein dat ze de niet zo eenvoudige opdracht hebben om voorwaarden voor empowerment te scheppen ten behoeve van mensen die dat nodig hebben. Dat begint al bij de gesprekken die ze met elkaar voeren. In de praktijk zien we nog vaak dat professionals praten alsof ze zelf de bepalende factor zijn in het samenspel met mensen. Professionals 'leggen regie bij cliënten terug', 'regisseren lotgenotencontact', 'zetten mensen in hun kracht' of 'organiseren burgerinitiatieven' (Linders & Feringa, 2014; Linders et al., 2016). In professionaliseringsactiviteiten is daarom aandacht nodig voor hoe ze met elkaar over burgers of cliënten spreken.

Movisie bracht onlangs een rapportage uit over hoe gemeenten onder de vlag van het versterken van de 'sociale basis' een nieuwe verhouding tussen overheid, professionals en burgers trachten te realiseren, met meer aandacht voor formele en informele sociale infrastructuur (Van Pelt & Repetur, 2018). De auteurs beschrijven dat het versterken van de sociale basis nadrukkelijk ook het versterken en ondersteunen van informele netwerken, burgeractiviteiten en het samenspel tussen burgers onderling en tussen burgers, professionals en de overheid betreft. Ik wil heel graag met dit lectoraat onderzoeken hoe nieuwe vormen van samenwerking 'in de sociale basis' tussen formele en informele spelers tot stand komen. En vooral ook hoe we sociaal werkers kunnen leren hoe ze in al die druk, afstemming en samenwerking kunnen blijven werken aan de doelen van burgers.

5. (Samen)werken aan empowerment

Sociaal professionals zijn aan de slag in een sector die aardig op de schop is genomen en waarin multi- of interdisciplinair of integraal gewerkt moet worden, aan vaak complexe casuïstiek. Tegelijkertijd ervaren ze zelf soms grote onzekerheid over het voortbestaan van hun eigen functie. Door aanbestedingsprocedures, concurrentie en nieuwe aanbieders, fusies of reorganisaties kunnen hun eigen banen komen te vervallen of veranderen hun contactpersonen of collega's van baan, waardoor ze vaak in een instabiele omgeving werken. Die instabiliteit heeft zijn weerslag op burgers en cliënten.

Bovendien is elke organisatie, elke gemeente, elk team op zijn eigen manier en tempo bezig met de opdracht de eigen kracht of zelfredzaamheid van bewoners te versterken. Met die verschillende werkwijzen hebben sociaal professionals te dealen. Zo moeten ze het soms toch overnemen van burgers als collega-organisaties volgens een andere logica werken. Bewoners slagen er bijvoorbeeld lang niet altijd in om bij instanties of instellingen contact te krijgen met de persoon die ze nodig hebben. Dan blijkt het echt verschil te maken als de professional en niet de bewoner zelf de telefoon pakt (Van Dinteren, 2014).

Ook is niet altijd helder wie wat voor type casuïstiek op zich neemt. Casussen - bijvoorbeeld een onveilige situatie in een gezin - worden dan heen en weer 'gepingpong'd' tussen generalisten en specialisten. Zo verzucht een wijkwerker dat zij en haar collega's een probleemcasus liever kwijt dan rijk zijn: "Ik moet die casus kwijt, ik wil opschalen." (Van der Sanden et al., 2017, p. 19).

Ik heb kwartiermakers, professionals die zich richten op mensen die door kwetsbaarheid te maken hebben met uitsluiting, ontmoet die louter bezig zijn met individuele ondersteuning en andere die juist werken aan een meer gastvrije samenleving. Zo veel mensen die beroepsmatig actief zijn in het sociaal domein, zo veel verschillende rolopvattingen en beroepscontexten: niet altijd gemakkelijk om dan samen te werken aan impliciete en expliciete vragen van burgers.

Waar veel professionals in het sociaal domein het over eens zijn is dat sterk geproto-colleerde directieve werkwijzen die mensen onderwerpen aan hulpverlening niet bijdragen aan empowerment. Ook in onze huidige opleiding Social Work bij Inholland is dit gedachtegoed goed ingebed, zowel conceptueel als met hierbij passende didactische werkvormen (Projectgroep BSW, 2018). Een voorwaarde voor het professioneel handelen in complexiteit met veel verschillende actoren is dat professionals kritisch bewustzijn ontwikkelen. Dit lectoraat wil samen met de praktijk leren hoe (aankomende) professionals zich beter kritisch kunnen verhouden tot hun werk in een breed perspectief, ten dienste van de belangen en behoeften van mensen die hun inzet nodig hebben. Hoe kunnen ze structuren systemen en protocollen die mensen in een kwetsbare positie gevangen houden, zoals exclusie en stigmatisering, bespreekbaar maken?

5.1 Kritisch bewustzijn

Het concept kritisch bewustzijn ligt besloten in de definitie van empowerment. Ik wil met dit lectoraat bijdragen aan het versterken van het kritische bewustzijn van (aankomende) sociaal werkers. Een belangrijk element hierin is dat toekomstige professionals leren om normatieve afwegingen te maken. In de visie van de opleiding Social Work van Inholland komt dat tot uitdrukking in de overtuiging dat sociaal werkers moeten leren denken over de vraag wat goed sociaal werk is. "Een sociaal werker is kritisch en onderzoekend en bereid na te denken over eigen waarden en normen in relatie tot de mensen met wie hij werkt, zijn professie en de maatschappelijk opdracht van het sociaal werk" (Inholland Domein GSW, 2015, pp. 7-8). Het is dan ook niet voor niets dat de opleiding Social Work van Inholland kiest voor een brede opgave van sociaal werk. Deze stelt de dieperliggende doelstelling van sociaal werk, gericht op het bevorderen van kwaliteit van (samen)leven voorop. Ook in de activiteiten van het lectoraat komt die normativiteit van het beroep tot uitdrukking. Het is belangrijk dat toekomstige sociaal werkers leren te reflecteren in en op de maatschappelijke context waarin ze zich bevinden. En op de leef en belevingswereld van de mensen met wie ze gaan werken. Wij willen hen uitnodigen om in die reflectie altijd de mens centraal te stellen en hun nieuwsgierigheid aanwakkeren om mensen te leren kennen in al hun verschilde rollen, cliënt, moeder, buurtbewoner, vrijwilliger, vriend, stathouder... En zich daarbij tevens leren verhouden tot dominante frames - zoals het ideaal van zelfredzaamheid - verhalen en dilemma's.

Empowerment en kritisch bewustzijn zijn concepten met dezelfde wortels (Christens, Winn, & Duke, 2016). Empowerment heeft niet alleen betrekking op maatschappelijke omstandigheden maar ook op hoe om te gaan met de eigen kwetsbaarheid of beperking. Van een beperking zoals een psychiatrische aandoening bijvoorbeeld, is het geen vaststaand gegeven in hoeverre deze iemand daadwerkelijk beperkt. Zo kan ook de ene persoon in armoede in een sociaal isolement terecht komen, terwijl een ander op alle mogelijke manieren deelneemt aan het sociaal verkeer. Dat heeft met allerlei factoren te maken zoals maatschappelijke en culturele factoren, maar ook met meer persoonlijke. Freire laat zien dat mensen onderdrukkende factoren vaak internaliseren:

One of the gravest obstacles to the achievement of liberation is that oppressive reality absorbs those within it and thereby acts to submerge human beings consciousness. Functionally, oppression is domesticating. To no longer be prey to its force, one must emerge from it and turn upon it. This can be done only by means of the praxis: reflection and action upon the world in order to transform it. (Freire, 2005 , p. 53).

Om meer macht te krijgen over je eigen beperking of kwetsbaarheid is - aldus Freire - een proces van *reflection & action* nodig. Essentiële stap daarin is 'het zelf' los te leren zien van de beperking/kwetsbaarheid (Boevink, Kroon, & Giesen, 2008). Hiervoor is reflectie nodig. Die reflectie betreft enerzijds zelfonderzoek ten aanzien wat men zou willen veranderen aan de onderdelen van het leven waar de ziekte of beperking de overhand heeft. Daarbij is het belangrijk om te leren onderscheid te maken tussen de huidige situatie en de mogelijke situatie, zonder de bestaande beperking te verloochenen (Van Regenmortel, 2008). Van hieruit groeit het inzicht in de eigen mogelijkheden

die de macht van anderen relateert. Anderzijds gaat kritisch bewustzijn ook over politiek en historisch bewustzijn, het vermogen om kritisch na te denken over politieke en sociale (on)rechtvaardigheid, over (on)gelijke kansen of polarisatie in de samenleving (Boumans, 2012). Het begrijpen en erkennen van fenomenen als armoede, onderdrukking en marginalisering is een eerste belangrijke stap in de richting van positieve verandering.

5.2 Reflectie en de sociaal werker als zijn eigen instrument

De focus van dit lectoraat zal liggen op de vraag hoe toekomstige professionals het kritisch bewustzijn van individuen en groepen in een kwetsbare situatie kunnen versterken. Hiervoor haal ik inspiratie uit het concept van sociale reflexiviteit dat Paul Lichterman (2005) ontwikkelde. Ik zie sociale reflexiviteit als een belangrijke aanvulling op de meer individueel georiënteerde reflectie die studenten sociaal werk meekrijgen in de opleiding. Reflectie betekent stilstaan bij wat je meemaakt, zowel bij wat goed gaat als bij wat minder goed gaat (Geenen, 2012). Dit geeft steeds diepgaander inzicht in jezelf en je eigen handelingsmogelijkheden. Reflectie is erop gericht om te leren van je eigen ervaringen in de praktijk. De reflectieve sociaal werker keert telkens opnieuw terug naar zichzelf, zijn/haar kennis en ervaring om te identificeren wat er aan de hand is, waar de aangrijpingspunten kunnen liggen voor verandering en hoe hij met zijn/haar cliënt het beste kan (samen)werken (zie ook: Schön, 1983). Echt goed reflecteren in de context van het beroep als kritisch beroepsbeoefenaar is moeilijk en vraagt veel van (aankomende) professionals. Het betekent dat ze op basis van heel veel verschillende facetten van kennis², tussentijdse overwegingen en bijstellingen, leren komen tot alternatieve handelingswijzen. Het is dan ook heel begrijpelijk dat studenten en docenten hier vaak flink mee worstelen.

Ik ben ervan overtuigd dat aandacht voor de persoonlijke ontwikkeling van (aankomend) professional in de opleiding relevant is, zolang deze in dienst staat van de professionele ontwikkeling. Nu leren opleidingen sociaal werk studenten al jaren dat ze uniek zijn omdat ze in tegenstelling tot andere beroepskrachten zelf hun eigen instrument zijn. De gedachte hierachter is dat andere beroepsgroepen een (representatief) instrument hebben en sociaal werk niet (Heydt & Sherman, 2005). Een timmerman heeft een hamer, schilders een palet, een verpleegkundigen een infuus enzovoorts. Maar wat heeft een sociaal werker nou? Een geitenwollen sok?

De stelling dat de sociaal werker vooral zijn eigen instrument is, lijkt een leuke oneliner en hij gaat al lang mee. Hij was ook al mantra toen ik destijds aan de sociale academie begon. Maar hij doet in mijn optiek geen recht aan wat sociaal werk is en zou moeten zijn. Een overmatige preoccupatie met zichzelf is sowieso onwenselijk. 'Je eigen instrument zijn' draagt daaraan bij. Wie aan de slag gaat vanuit een duidelijk geloof in en appel op de krachten van burgers is niet bezig met wie nou wiens instrument is. Freire had het nooit over sociaal werkers (of 'mensen') als instrument, maar over pedagogische werkwijzen, kritisch bewustzijn, onderwijs in de taal van het volk of over het voeren van dialoog.

De internationale definitie van sociaal maakt helder wat de identiteit van de sociaal werker is. Die zit in zijn sociale opdracht.

“Social work is a practice-based profession and an academic discipline that promotes social change and development, social cohesion, and the empowerment and liberation of people. Principles of social justice, human rights, collective responsibility and respect for diversities are central to social work. Underpinned by theories of social work, social sciences, humanities and indigenous knowledge, social work engages people and structures to address life challenges and enhance wellbeing.” (International Federation of Social Workers, 2014)

Empowerment incorporeert die *sociale* opdracht van sociaal werk en benadrukt het versterken en verbinden van personen, organisaties en groepen in de samenleving (Van Regenmortel, 2009). Om empowerment te realiseren is het belangrijk dat de doelen die burgers zelf wensen te realiseren centraal staan en niet van bovenaf opgelegd worden. Door bij reflectie de sociale component van sociaal werk voorop te stellen, wordt meteen helder dat sociaal werk gericht is op *samenwerken en verbinden*. En dan kom ik op nog een reden waarom we afstand moeten nemen van de opvatting van de sociaal werker als unieke professional, want zijn eigen instrument. Hij kan namelijk de samenwerking met andere beroepen in de weg staan. Freire was er heel fel op, dat we sociaal werk nooit als een afgebakend beroep mogen beschouwen. Hij vond zelfs dat sociaal werkers die er van overtuigd waren dat ze over een bijzondere expertise beschikken, en die verdedigden tegenover andere beroepskrachten, zichzelf compromitteerden (Freire & Moch, 1990).

De opvatting van sociaal werk als het enige beroep waarin je zelf je eigen instrument bent, reduceert het vakmanschap van bijvoorbeeld verpleegkundigen ten onrechte tot het gebruik van instrumenten als stethoscoop of bloeddrukmeter. Een goede verpleegkundige beschikt over een combinatie van kennis, vaardigheden, ervaring, methoden en instrumenten. Net als een sociaal werker. Als je het al instrumenteel wil verwoorden, dan is een arts, muzikant, fysiotherapeut of gemeenteambtenaar net zo zeer zijn eigen instrument als een sociaal werker. Allen moeten beseffen wat ze meebrengen aan ervaringen, normen, waarden en overtuigingen, omdat die van grote invloed zijn op de interactie met elkaar en met burgers.

5.3 Sociale reflexiviteit

Een van de voorwaarden om samen te kunnen werken - met bewoners, vrijwilligers, cliënten, andere professionals, gemeenteambtenaren, politieagenten enzovoorts - is het je kunnen verplaatsen in anderen en het vermogen je voor te stellen wat je bindt en waarin je verschilt. Deze verbeeldingskracht, gecombineerd met het vermogen om binnen je eigen groep zo te communiceren dat je uit de ‘bubbel’ van je eigen kringetje raakt en relaties opbouwt met mensen die niet tot je eigen groep behoren, noemt Lichterman sociale reflexiviteit (Lichterman, 2005, p. 47).

Met sociale reflexiviteit kunnen we sociaal werk laden met een vorm van reflectie die de sociale factoren van het beroep incorporeert en die past bij werken vanuit empowerment.

Ik wil er daarom voor pleiten om de individuele reflectie die we al jaren praktiseren aan te vullen met sociale reflexiviteit. Dat is actueler dan ooit, juist omdat we een maatschappelijke tendens zien van groepen die van elkaar afdrijven en de focus op de eigen groep steeds sterker wordt (Putters, 2019). Social media versterken die bubbel nog eens, omdat algoritmes bepalen welke content we zien. Omdat ze mensen, beelden, gedachtegoed dat afwijkt van de eigen groep wegfilteren. Het onderzoek van Lichterman met betrekking tot sociale reflexiviteit is een inspiratiebron die wij als lectoraat zullen benutten om de verbindende opdracht van sociaal werkers te versterken en te vertalen naar het professioneel handelen in de praktijk.

In Lichtermans *Elusive Togetherness* (2005) staat het contact leggen ('spiralling outward') met anderen - ook en juist als ze van onszelf verschillen - centraal. Sociale reflexiviteit kan helpen bij het aangaan van sociale banden en betekenisvolle relaties buiten de eigen groep door de cultuur en gewoonten binnen de eigen groep bespreekbaar te maken, te beginnen met de onderlinge verschillen en overeenkomsten.

Lichterman (2005) deed in een middelgrote Amerikaanse stad onderzoek naar de wijze waarop groepen protestante vrijwilligers (al dan niet) trachtten contact te maken met andere groepen in de samenleving zoals bijvoorbeeld mensen met lage inkomens, of dak- en thuislozen. Hij keek onder meer naar hoe betekenisgeving bij deze groepen plaatsvond in de dagelijkse gesprekken over politieke en morele kwesties. Zijn onderzoek laat zien dat vrijwilligers zich niet vanzelfsprekend bezighouden met mensen die niet tot de eigen groep behoren. Lichterman schetst een beeld van nauw afgebakende, taakgerichte en op zichzelf gerichte groepen die amper moeite doen om zich voor te stellen met wat voor mensen ze eigenlijk te maken hebben, of hoe het zou zijn als ze in hun schoenen zouden staan. Hij signaleert dat sociale reflexiviteit een schaars goed is binnen 'civic groups', omdat mensen het enorm moeilijk vinden om naar hun eigen gewoonten en gedrag te kijken en dat te relateren aan dat van anderen (zie ook: Verhoeven & Tonkens, 2011).

Net als bij de groepen vrijwilligers die Lichterman beschrijft, zijn gesprekken met en tussen professionals ook niet als vanzelf sociaal reflexief van karakter. Ze gaan vaak - ook als het casuïstiekbesprekingen betreft - over rollen, taken en verdeling van verantwoordelijkheden of de (on)mogelijkheden om conform de transformatiedoelstellingen te werken (Van der Sanden, Feringa, Peels, & Linders, 2017). Dat gaat ten koste van het verwerven van inzicht in de omstandigheden van cliënten, wijkbewoners, vrijwilligers, enzovoorts.

Het is belangrijk dat sociaal professionals zich voortdurend realiseren dat ze deel zijn van een groter geheel waarin ze samenwerken met andere professionals en burgers. Zodat ze zich niet meer in hun eentje hoeven afvragen 'hoe zet ik mensen in hun kracht?' of 'hoe maak ik mensen zelfredzaam?'. Sociale reflexiviteit draagt bij aan die kritische bevragende en reflecterende, belangenbehartigende professional die handelt op basis van wat hij aantreft in de samenleving.

Sociale reflexiviteit is dialogisch van aard. Lichterman beschrijft sociale reflexiviteit als een type conversatie waarin groepsleden samen kritisch reflecteren op de wijze waarop zij zich tot elkaar en de wereld om hen heen verhouden (2005). De mate waarin het de groepen vrijwilligers die hij bestudeerde, lukte om daadwerkelijk te verbinden en samen te werken met kinderen uit

probleemgezinnen, mensen in achterstandswijken of dak- en thuislozen, bleek af te hangen van een aantal factoren. Namelijk van de stijl van interactie in een groep, de manier waarop ze met elkaar praatten over de het vraagstuk waar ze voor stonden of de doelgroepen die ze wilden bereiken. Hij ontdekte dat hun onderlinge communicatie voorwaardelijk is voor mate waarop ze in staat zijn contact te maken met mensen buiten de eigen groep. De vrijwilligers die gericht waren op de buitenwereld en zich bewust waren van hoe ze met elkaar communiceerden en hun eigen normen en waarden bespreekbaar maakten, legden veel gemakkelijker contact met mensen buiten de eigen groep.

De groepen die Lichterman beschrijft bestaan uit vrijwilligers die zich voor bepaalde tijd inzetten voor concrete lokale projecten (culturele activiteiten, kleding verzamelen, maaltijden verzorgen, buurtactiviteiten opzetten, enzovoorts). Lichterman beschrijft als positief voorbeeld van sociale reflexiviteit de wijze waarop één van de door hem onderzochte groepen vrijwilligers pogingen onderneemt om partnerschap met bewoners uit andere culturen in de wijk aan te gaan. Deze vrijwilligers erkenden dat de bewoners vaak met veel kunst en vliegwerk van verschillende baantjes aan het overleven waren. Ze hadden niet de luxe zoals zijzelf om naar allerlei bijeenkomsten te komen. Ze probeerden daar op allerlei manieren rekening mee te houden. Zo bespraken ze ook hoe de nieuwe voorschriften van de overheid ten aanzien van voedselbanken impact op deze mensen zou hebben (Lichterman, 2005).

Lichterman stelt dat alleen wanneer het in de groeps cultuur de gewoonte is om het werk in een bredere context te bespreken, er op het eigen handelen wordt gereflecteerd. Pas dan ontstaat er ruimte voor discussie en kan men verbinden met anderen buiten de eigen groep. Voordat het überhaupt mogelijk is om contact te leggen met mensen buiten de eigen groep, aldus Lichterman, is het nodig om samen al een voorstelling te maken van hoe bijvoorbeeld de betreffende multiculturele buurt, zoals waar in het tekstblok hierboven sprake van is, eruit ziet. Wie zijn deze mensen? Hoe vullen ze hun leven in? Wat is hun geschiedenis? Om echt te verbinden met anderen is nodig dat de buiten de eigen groep gelegen context (en de mensen om wie het gaat) deel uitmaakt van de gezamenlijke verbeeldingskracht en communicatie binnen een groep.

5.4 Werken aan sociale reflexiviteit

Ik zie sociale reflexiviteit als een noodzakelijke aanvulling op het reflecteren dat sociaal werkers al sinds jaar en dag als bagage meekrijgen in hun opleiding. Ik wil met dit lectoraat bijdragen aan een leeromgeving waarin (aankomende) professionals met elkaar de dialoog aangaan over ieders handelen - en de onderlinge rollen, verhoudingen, aannames - in relatie tot de bredere cultureel-maatschappelijke context. Sociaal reflexief ben je niet in je eentje achter de computer, maar samen met anderen.

Over hoe je sociale reflexiviteit kunt leren valt nog veel te ontdekken. Uit het werk van Lichterman (Lichterman, 2005) is een aantal uitgangspunten te distilleren voor hoe je binnen groepen of organisaties kunt werken aan sociale reflexiviteit.

- Heb oog voor verschillen. Doe niet net alsof iedereen gelijk is en we in een wereld leven waarin armoede of discriminatie niet bestaan en waarin afkomst, religie of huiskleur er niet toedoen;
- Praat over hoe je je verhoudt tot datgene waar je mee bezig bent en de wereld om je heen. Blijf niet hangen in hoe je als individu gevormd bent, inclusief bijbehorende bekentenissen en biografische verhalen;
- Verbind je met de wereld om je heen, ook als je het oneens bent met hoe het eraan toegaat. Reflecteer op je relatie met die ingewikkelde verdeelde samenleving waar je desondanks deel van uitmaakt en zie dat laatste ook onder ogen.

Essentieel bij deze drie opgaven is het aanspreken van je verbeeldingskracht: om je in te kunnen leven in de levens van de mensen om wie het gaat in het sociale domein. Dat is niet iets dat je via een cursus of les in de opleiding 'even' leert. Je krijgt het alleen in je DNA door er actief aan te werken, vanuit de uitgangspunten van sociale reflexiviteit. In dit lectoraat hebben we daarom aandacht voor creatieve werkvormen zoals interactief theater of rollenspelen die de verbeeldingskracht stimuleren. Interactief theater bijvoorbeeld werkt aan casuïstiek met de bij de situatie betrokken professionals en leert de deelnemers beseffen dat ze deel zijn van een groter geheel, terwijl de casus centraal staat (Von Salisch & De Ronde, 2018).

6. De onderzoeksagenda van dit lectoraat: op zoek naar houvast

We zagen dat sociaal professionals in de praktijk behoorlijk onder druk staan en worstelen met de vraag hoe ze in de dynamiek en hectiek van alledag de waarden en uitgangspunten van het vak sociaal werk kunnen blijven toepassen en de belangen van burgers en cliënten kunnen blijven dienen. Hoe kun je sociaal werk beoefenen in een krachtenspel waarin je 'slechts' een radertje bent? Wat leren we aankomende professionals zodat ze de uitgangspunten van empowerment kunnen toepassen? Wat voor gezamenlijk vocabulaire kunnen we ontwikkelen dat recht doet aan de praktijk, maar waarmee we ook gemeenten kunnen bereiken? Al deze vragen leiden tot de centrale vraag van dit lectoraat die ik nogmaals benoem:

Hoe komt empowerment tot uitdrukking in het handelen van sociaal professionals en hoe kan het werken vanuit empowerment van sociaal professionals versterkt worden?

Empowerment betekent niet dat je simpelweg een stap terug moet doen om de eigen kracht in de samenleving zijn gang te laten gaan. Het is een wezenlijk andere manier van je verhouden tot de ander. Er zijn verschillende handelingskaders en methodieken beschikbaar die het proces van empowerment kunnen ondersteunen, waardoor we ons laten inspireren. Denk bijvoorbeeld aan de methode 'Krachtwerk' (Wolf, 2015). Dat is een interventie die mensen ondersteunt bij het eigen proces van herstel in de richting van een door henzelf gewenste kwaliteit van leven "waarbij zij, net als iedere burger, in de samenleving mogen meedoen, erbij horen, ertoe doen en mogen zijn wie ze zijn."(p.22). Of het door Regenmortel en Driessens ontwikkelde Bind-Kracht gericht op het werken met mensen in armoede (Driessens & Van Regenmortel, 2006). Veel valt ook te leren van de ondernemende, creatieve, verbindende en outreachende professionele bagage van sociaal-culturele professionals: de jongerenwerkers, opbouwwerkers, vormingswerkers en sociaal-cultureel werkers. Relevant in dit verband is wat Marcel Spiertz de Logica van het activeren noemt: aansluiten en afstemmen, empowerment, partnership, arrangeren en ensceneren en ten slotte verbinden. Denk ook aan de ABCD methode (McKnight & Kretzmann, 1993): een wijkaanpak die van binnenuit werkt aan een in economisch, cultureel en sociaal opzicht leefbare buurt. Deze aanpak brengt sociale relaties tot stand en mobiliseert capaciteiten van bewoners, organisaties en instellingen binnen de lokale gemeenschap.

Daarnaast noemen we de zorgvuldige nabijheid van de presentiebenadering (Baart, 2001) en het kwartiermaken: het ruimte maken in de samenleving voor de 'vreemde' ander (Kal, 2001). Tevens zijn diverse benaderingen van netwerkversterkend werken (Mols & Linders, 2016) inspiratiebronnen.

In dit lectoraat gaan we op zoek naar handvatten om te werken vanuit de empowermentvisie. Die zoektocht naar antwoorden onderneem ik gelukkig niet in mijn eentje. Ik ben ontzettend blij met mijn enthousiaste team, bestaande uit de docent-onderzoekers Mark van Dijk, Anita Roodenburg, Joost Weling, Paula Smith, Maisha van Pinxteren, programmacoördinator Tineke de Wit en Management Assistentente Sharmila Balesar. De lectoren uit mijn onderzoeksgroep en ook in bredere zin de lectoren die verbonden zijn aan de faculteit Gezondheid, Sport en Welzijn

zijn nooit ver weg. In samenwerking met hen en de partners - gemeenten, praktijkorganisaties, burgers en docenten - in het werkveld geven we gestalte aan onze leerprocessen. We doen praktijkgericht onderzoek, verzamelen casuïstiek en werken op basis hiervan aan beroepsinnovatie en deskundigheidsbevordering. Ieder brengt zijn eigen expertise en blikveld mee. Het werkveld, bewoners, cliënten, vrijwilligers, mantelzorgers brengen vanuit verschillende perspectieven de broodnodige praktijkkennis, de context van het beroep en de ontwikkelingen daarbinnen met zich mee. Docenten hebben vaak duurzame contacten met werkveldpartners, kennis van didactiek en inhoudelijke bagage, methodieken en leervormen die alle van grote meerwaarde zijn als je samen wil werken aan professionalisering. Studenten brengen hun nieuwsgierigheid en frisse blik mee.

6.1 De themalijnen van dit lectoraat

Dit lectoraat heeft als opdracht te werken aan empowerment en beroepsinnovatie in het Sociaal Domein, met name in de regio Noord-Holland. Wij willen met dit lectoraat bijdragen aan het vermogen van studenten en professionals om sociale vraagstukken, persoonlijke omstandigheden of problemen van mensen vanuit het bredere perspectief van maatschappelijke machtsverhoudingen te benaderen. Vanuit het bewustzijn dat vraagstukken van macht en kracht spelen op verschillende niveaus, tussen mensen onderling, tussen mensen en organisaties, tussen professionals en cliënten.

Het lectoraat richt zich op een brede doelgroep, namelijk alle doelgroepen inclusief de organisaties waarvoor onze social work opleiding opleidt. De afbakening zit hem allereerst in de relevantie van het praktijkgerichte onderzoek voor de opleiding Social Work en de drie uitstroomprofielen Welzijn & Samenleving (W&S), Jeugd en Langdurig Complexe Zorg (LCZ). De overweging is steeds: "Kunnen de activiteiten van het lectoraat iets opleveren voor het werkveld en eveneens voor de opleiding?" De afbakening zit hem ook in de hieronder geformuleerde themalijnen, die alle terug te voeren zijn naar empowerment.

Professionals in beweging: werken aan sociale reflexiviteit

In deze themalijn gaan we op zoek naar hoe we het vermogen en het vakmanschap van toekomstig sociaal werkers kunnen aanvullen zodat ze in dit dynamische speelveld kunnen blijven werken aan empowerment. We willen bijdragen aan het aanscherpen van hun kritisch bewustzijn door het versterken van hun sociaal reflexieve vermogen. Sociale reflexiviteit is niets meer en niets minder dan het bespreekbaar kunnen maken van de verschillen en overeenkomsten binnen een groep (bijvoorbeeld een klas of een team) - inclusief de meegebrachte normen en waarden - met betrekking tot een situatie of casus uit de praktijk, waarbij de voor de casus relevante beroeps- en maatschappelijke context eveneens onderwerp van gesprek zijn. Dergelijke sociaal reflexieve gesprekken binnen de groep zijn voorwaardelijk om contact te maken met mensen die niet tot de eigen groep behoren, zoals andere beroepsgroepen, cliënten of bewonersgroepen. Wat we beogen te onderzoeken, is om daar waar groepsgesprekken zoals casuïstiekbeprekingen plaatsvinden (in onderwijs en/of praktijk), we kenmerken van en voorwaarden voor sociale reflexiviteit verzamelen om vervolgens het geleerde in praktijk te brengen en te onderzoeken op werkzaamheid.

Hiermee leren we toekomstige professionals om individuele vraagstukken bespreekbaar te maken op verschillende niveaus. En om bijvoorbeeld in gesprek te kunnen gaan met beleidsmakers om zaken met kracht te kunnen agenderen. Sociale reflexiviteit kan helpen om individueel stil verzet om te buigen naar een meer expliciete gezamenlijke en constructieve dialoog.

Interdisciplinair werken aan beroepsinnovatie

Om te werken aan beroepsinnovatie is van belang om andere oplossingsrichtingen te vinden voor complexe vraagstukken (Inholland Domein GSW, 2015). Dat vraagt om samenwerking en afstemming over de grenzen van beroepen en deskundigheden heen. Dat kan het beste gebeuren op plekken waar verschillende soorten kennis bij elkaar komen, zoals interdisciplinaire werkplaatsen waar gezamenlijk leren tot stand kan komen (Jacobs, 2005). Bij interdisciplinaire samenwerking komt het verweven van verschillende disciplines tot iets nieuws, zijn de oorspronkelijk afzonderlijke disciplines niet meer zichtbaar en komt men tot inzichten die zonder die samenwerking niet zouden zijn ontstaan (Scheffelaar & Kuiper, 2017). Met dit lectoraat willen we onderzoeken hoe dit handen en voeten krijgt en wat dit betekent voor de rol van de sociaal werker. Hiervoor verbinden we ook met de IP agenda van GSW³. Waar zien we interdisciplinaire samenwerking gestalte krijgen en hoe geven de betrokkenen hier uitvoering en uitdrukking aan? Wat is ervoor nodig om interdisciplinair te werken? Hoe draagt dat bij aan empowerment? Het onderzoek van dit lectoraat zal in praktijken zoals multidisciplinaire wijkteams en professionele werkplaatsen op zoek gaan naar hoe interdisciplinaire samenwerking tot stand komt en wat daaruit voortkomt ten bate van burgers en cliënten. Daarbij kijken we ook naar hoe nieuwe en bestaande technologische en multimediatoepassingen kunnen bijdragen aan kwaliteit van leven van mensen.

Verbinden met informele hulpbronnen.

Met dit lectoraat willen we onderzoeken hoe handelingsverlegenheid van professionals ten aanzien van het betrekken en ondersteunen van het sociaal netwerk rondom mensen met een ondersteuningsbehoefte kan verminderen. We gaan werkwijzen onderzoeken waarbij samenwerking tussen cliënten, professionals en sociaal netwerk tot stand komt. Hoe geven zij in gezamenlijkheid gestalte aan empowerment? Ook zoeken we naar samenwerkingsvormen tussen professionals, vrijwillige zorg, zelforganisatie en lotgenotencontact. Hoe faciliteren en/of ondersteunen sociaal professionals deze hulpbronnen en hoe vindt het samenspel tussen formele en informele actoren plaats?

Werken met en in 'de sociale basis'.

Er ligt nog een flinke uitdaging voor een hedendaagse invulling van (collectief) sociaal werk in de sociale basis. Ook omdat in veel gemeenten de individuele aanpak domineert. In het algemeen beschrijven gemeenten de sociale basis als een geheel van inwoners, (bewoners) initiatieven, sociaal ondernemers en basisvoorzieningen (Van Pelt & Repetur, 2018).

Wat voor kansen liggen er voor sociaal werkers om een collectieve verbindende aanpak te realiseren 'in en met de sociale basis'? Waar liggen de mogelijkheden voor preventief sociaal werk? Hoe komen nieuwe vormen van samenwerking tot stand? Hoe realiseren we inclusieve steden en dorpen waarin ook plaats is voor mensen die te maken hebben met sociale uitsluiting, vraagverlegenheid, in sociaal isolement leven, of kampen met kwetsbaarheden?

Preventief werken vanuit de leefwereld

Voor mensen in een kwetsbare positie geldt dat ze soms moeilijk hun weg vinden naar voorzieningen zoals opleiding, werk en sociaal leven. Bij het ontbreken van passende ondersteuning lopen zij het risico in de marge van de samenleving terecht te komen. Om dat te voorkomen, is het belangrijk om te investeren in preventie, zo stelden betrokkenen bij het lectoraat in 2018 vast (KPSDNH, 2018). Daarbij gaat het om drie zaken. Ten eerste het voorkomen dat mensen vastlopen als ze problemen hebben op cruciale levensgebieden. Ten tweede het bieden van ondersteuning bij het vinden van een aanvaardbaar evenwicht in het dagelijks leven. En tot slot het tegengaan van terugval of stapeling van problemen. In deze themalijn kijken we vanuit het perspectief van mensen in een kwetsbare positie naar hoe professionals aansluiting kunnen vinden bij het dagelijkse leven, vanuit de vraag hoe zorg en steun preventief en doelgericht te organiseren.

6.2 De uitgangspunten van ons praktijkonderzoek

Onderzoek vanuit de visie van empowerment heeft gevolgen voor de positie die de onderzoeker inneemt. Hij is niet de afstandelijke expert die de wijsheid in pacht heeft en werkt vanuit de erkenning dat elke betrokkene in een situatie beschikt over (ervarings)kennis en expertise (Van Regenmortel, Steenssens, & Steens, 2016). Kwetsbaarheden en (potentiële) krachten zijn het beste te begrijpen vanuit het perspectief van de betrokkene zelf: het insidersperspectief. Al deze vormen van ervaringskennis maken deel uit van werken vanuit de empowermentvisie. Met andere woorden: alle stadia in het verwerken van ervaringen tot ervaringskennis zijn van waarde.

In het praktijkonderzoek van dit lectoraat brengen we de dynamiek tussen allen die samen gestalte geven aan zorg en welzijn zo veel mogelijk vanuit een meervoudig perspectief in beeld. Daarbij hanteren we tevens een multi-level perspectief: in de wisselwerking van individu en omgeving zijn verschillende dimensies relevant, namelijk: het individu en zijn persoonlijk netwerk, de gemeenschap, instituties, samenleving en maatschappelijke structuren.

Met Lichterman (2005) stellen we verder vast dat het bestuderen van interactie tussen mensen en groepen zeer nuttig is om inzicht te krijgen in hoe mensen zich tot elkaar en de buitenwereld verhouden. Om groepsstijlen, normen en waarden en betekenisgeving te bestuderen, is het belangrijk om nabij te zijn. Daarom zal het onderzoek van dit lectoraat dicht op de huid van mensen kruipen. Niet alleen door verhalen op te halen, maar ook door heel goed te kijken en te luisteren.

Een diversiteit aan praktijken en invalshoeken vraagt ook om diversiteit in onderzoeksmethoden. Empowerment vraagt om waarderend en participatieve methoden, uitgevoerd door praktijkonderzoekers die aanspreekbaar zijn op wat ze doen. Zoveel mogelijk onderzoeken we dit samen met betrokkenen.

Het participatief karakter en het insiders perspectief brengen met zich mee dat we een relatie aangaan met 'de onderzochte'. Maso en Smaling (1998) noemen dit een dialogische relatie, waarbij de onderzoeker voortdurend zoekt naar balans tussen integriteit en strategisch handelen. Hij moet daarmee kunnen spelen. "Dit vereist behalve een grote sociale vaardigheid ook het kunnen reflecteren over de diverse interacties, inclusief de dialogiciteit ervan." (Maso & Smaling, 1998, p. 116).

De onderzoeker neemt de rol in van 'critical friend'. "De onderzoeker is als een vriend die vertrouwen schenkt en zichzelf ook een stuk blootgeeft (belang van reciprociteit), maar anderzijds ook spiegels, kaders en ideeën aanreikt die aanzetten tot kritische reflectie en ontwikkeling." (Van Regenmortel et al., 2016, p. 13). We kijken juist ook daar waar het schuurt, immers waar wrijving is ontstaan vonkjes. Zo lichten we ook de strubbelingen en waar het pijn doet uit. Het doel hiervan is samen leren.

Wie met praktijkgericht onderzoek het burgerperspectief wil belichten, komt er gemakkelijk bij uit om dat perspectief op te halen via professionals die met cliënten te maken hebben, met actieve bewoners of mondige ouders die iets voor het voetlicht willen brengen. In het onderzoek van dit lectoraat willen we extra aandacht besteden aan de mensen zonder stem, degenen die nooit aan de bel trekken, vraagverlegen zijn of in een sociaal isolement zitten. Vaak - maar niet altijd - zijn dat mensen uit kwetsbare groepen, zoals degenen met een verstandelijke of psychiatrische beperking, sociaal geïsoleerde ouderen of mensen in langdurige armoede. Juist hen willen we bereiken en een stem geven. Dit zijn niet altijd de mensen die het gemakkelijkst te bereiken zijn. Dat vraagt extra aandacht op het gebied van taalgebruik, culturele sensitiviteit en transparantie van het onderzoek (Van Regenmortel et al., 2016).

6.3 Huidige en toekomstige activiteiten

Dit lectoraat is niet helemaal opnieuw begonnen, maar gefundeerd op wat reeds opgebouwd is door zijn voorgangers in het voormalige lectoraat Maatschappelijk Werk. De rijke erfenis die ik meekreeg is het Kennisplatform Sociaal Domein Noord-Holland (KPSDNH) en een groot regionaal en landelijk netwerk. In het kennisplatform participeren gemeenten, organisaties uit het sociaal domein, MBO opleidingen en collega's uit aanpalende lectoraten. Vertegenwoordigers van deze partners nemen zitting in de adviesraad van dit kennisplatform. Het is de bedoeling om de adviesraad in ieder geval uit te breiden met ten minste één partner die burgers/cliënten vertegenwoordigt. De dragende partner van het KPSDNH is de Werkplaats Sociaal Domein Noord-Holland Noord, waarover later meer. Daarnaast scharen we ook elders gefinancierde onderzoeksprojecten onder het kennisplatform zoals mogelijk een toekomstige Regionale Kenniswerkplaats Jeugd.

Wij werken onder de vlag van het Kennisplatform op verschillende manieren samen aan maatschappelijke vraagstukken. Een van profilerende activiteiten van dit platform is momenteel het organiseren van actualiteitencolleges met en voor docenten, studenten, professionals, ambtenaren, leden van Wmo-raden, vrijwilligers, enzovoorts. Dat doen we op thema's in de volle breedte van het sociaal domein, variërend van armoede, veilig opgroeien tot de vraag hoe we nieuwe technologie kunnen benutten voor sociaal werk. De actualiteitencolleges worden zeer gewaardeerd en kennen een goede opkomst uit alle gelederen. De komende jaren blijven we ze continueren. Naarmate we meer praktijkonderzoek doen samen met de Noord-Hollandse praktijk, zullen we deze actualiteitencolleges meer verrijken met de resultaten hiervan.

Werkplaats Sociaal Domein Noord-Holland Noord

Een belangrijk deel van onze projecten is verbonden aan de Werkplaats Sociaal Domein Noord-Holland Noord. In Nederland zijn in totaal 14 Werkplaatsen Sociaal Domein (WSD)⁴ actief. Deze werkplaatsen zijn gefinancierd door het Ministerie van VWS, de hogescholen zelf en regionale werkveldpartners. De WSD Noord-Holland Noord is verbonden aan het lectoraat Empowerment en Professionalisering en is dragend partner van het Kennisplatform Sociaal Domein Noord-Holland. De WSD's hebben de opdracht om samen met de partners uit het werkveld van het brede sociale domein (gemeenten en instellingen) te werken aan kennisontwikkeling, -verbreding, -deling en netwerkvorming. Daarmee wordt een lerende uitvoeringspraktijk in het sociaal domein ontwikkeld en versterkt. In de WSD Noord-Holland Noord zijn in 2016 voor haar inhoudelijke kennisagenda drie centrale thema's benoemd: *Professionaliseringsvraagstukken onder de transformatie en de 'nieuwe professional'; Het samenspel tussen sociaal werk, sociaal beleid en (Publieke) gezondheid en inclusievraagstukken*. In 2018 zijn deze thema's toegespitst tot *Professionals in beweging en Preventie en innovatie*.

De werkplaatsen werken landelijk samen om de verkregen kennis te delen en samenhang aan te brengen tussen lokaal, regionaal en landelijk niveau. Ook werken ze samen met landelijke kennisinstututen en andere landelijke partijen. Op dit moment werken we in het kader van de WSD samen met de partners die verbonden zijn aan het Kennisplatform aan een kennisagenda voor 2020-2022. Ook zijn we (kleinschalig) praktijkonderzoek aan het opstarten. Over de volgende activiteiten zijn we nu in gesprek.

- Samen met de Gemeente Haarlem, Mee & de Wering, De Hartekamp Groep en Stichting de Baan, zijn we in overleg over het bereik en de (on)zichtbaarheid van mensen met een Licht Verstandelijke Beperking (LVB) in Haarlem. Wie zijn de mensen met LVB in Haarlem? Waar kunnen we ze vinden, hoe ontwikkelen ze zich, wat zijn hun hulpbronnen en wat zijn hun ontwikkelmogelijkheden? Waar gaat het goed? Wat zijn eventuele belemmeringen voor het optimaal benutten van hun ontwikkelmogelijkheden?

- RIWB Kennemerland/Amstelland en Meerlanden (RIBW K/AM) biedt begeleiding en activering aan mensen die (tijdelijk) kwetsbaar zijn door psychiatrische en/of psychosociale problemen. Bij deze organisatie leeft de vraag hoe we vanuit waarderend onderzoek een gezamenlijk leerproces kunnen starten met betrekking tot de ervaringen met het werken vanuit het paradigma *Vitaal Versterkend Werken*.
- De Wijkfabriek in Haarlem (Stichting Dock) heeft als doel de positieve krachten in de wijk een podium te geven, om zo de sfeer in de wijk te kantelen. Welke manier van handelen van professionals en andere stakeholder in de wijk is productief?
- IJmond Werkt! voert in de IJmond-gemeenten de Participatiewet uit en biedt ondersteuning aan werkzoekenden. Hun vraag is of we de werkzame factoren van hun groepsaanpak in beeld willen brengen.
- In de gemeente Zaanstad speelt vanuit het ontwikkeloverleg sociale wijkteams een vraag over het opbouwwerk in de wijk.
- Met de gemeente Medemblik zijn we in gesprek over de vraag welke verbeteringen kunnen worden aangebracht bij intakes en casuïstiekbesprekingen.

Daarnaast zijn er andere projecten waarin het lectoraat Empowerment en Professionalisering participeert:

Ondersteuning Jongeren in de Overgang naar Volwassenheid

Dit onderzoek in het kader van een Raak Pro project gaat over de overgang naar volwassenheid van jongeren in een kwetsbare positie en de ondersteuning die ze daarbij nodig hebben. Het eigen perspectief van de jongeren staat centraal: hoe willen zij het liefste ondersteund en bejegend worden door professionals? En wat vraagt dat van professionals? Het onderzoek vindt plaats in drie steden en in samenwerking tussen de drie lectoraten van de Onderzoeksgroep Welzijn van Inholland, met het lectoraat Jeugd en Samenleving als penvoerder. Het onderzoek in de gemeente Haarlem gebeurt onder de vlag van ons lectoraat, door Mark van Dijk en Joost Weling. Het begrip veerkracht speelt een belangrijke rol in het onderzoek. Het verwijst hier naar de mate waarin jongeren in staat zijn om individuele, relationele en contextuele hulpbronnen te gebruiken om beperkingen en tegenslagen te overwinnen.

Friend4friend

Dit mede door ZonMW gesubsidieerd project in het kader van de proeftuinen Maatschappelijke Diensttijd is een bijzonder maatjesproject, waarbij Nederlandse jongeren samen met jonge statushouders vrijwilligerswerk verrichten. Inclusie, gelijkwaardigheid en wederkerigheid staan hierbij centraal. Het wordt gedragen door hoofdaanvrager OSMA (de Oecumenische Stichting voor Maatschappelijk Activeringswerk) in samenwerking met Stichting De Kim, de Raad van Kerken Nederland, Bisdom Haarlem-Amsterdam afdeling Caritas en Jong-Katholiek Bisdom Haarlem-Amsterdam. Anita Roodenburg doet het onderzoek naar de opbrengst van dit project.

IP-LIN

In dit mede door ZonMw gefinancierd project worden in twee wijken in Amstelveen en Ouder-Amstel *Leer- en Innovatie Netwerken* (LIN) ingericht. Het Inholland lectoraat Gezondheid en Welzijn van kwetsbare ouderen is kartrekker van dit project. Anita Roodenburg participeert namens ons lectoraat. Het doel van de LIN's is de hulp- en zorgverlening aan ouderen in een kwetsbare positie te optimaliseren door interventies vanuit welzijn en zorg op elkaar af te stemmen en versterkend aan elkaar te laten zijn. In dit project staat gemeenschappelijk leren door professionals, studenten en docenten centraal. Tijdens dit project zal door middel van observatie van casusbesprekingen, groepsinterviews en een vragenlijst over teamleren tevens onderzocht worden in hoeverre deze interprofessionele LIN's leiden tot: (1) verbeteringen in de samenwerking en leren tussen de zorg en welzijnsprofessionals, studenten en docenten; (2) inzicht in welke factoren op positieve of negatieve wijze de samenwerking beïnvloeden en in (3) hoeverre deze aanpak een bijdrage levert aan integrale ouderenzorg.

Wijk als werkgever

In dit project, gefinancierd door het Instituut Gak, is het samenbrengen van manifest en latent werk in de wijk en mensen die dit werk willen en kunnen uitvoeren het centrale vraagstuk. Het project wil verdieping aanbrengen in de mate waarin en manier waarop mensen met vraag en mensen met aanbod in de eigen woonomgeving met elkaar in contact komen en afspraken maken over de uitwisseling van diensten. Wat is er nodig voor het leggen van relaties tussen verschillende groepen in de wijk of buurt? Welke rol kunnen buurtbedrijven, wijkprofessionals of initiatieven van ondernemende bewoners spelen in het tot stand brengen van deze nieuwe relaties? Het project vindt plaats in drie steden, waaronder in twee wijken in de gemeente Haarlem, waar namens ons lectoraat Joost Weling verantwoordelijk is voor het onderzoek.

Plannen voor de toekomst

De komende jaren willen wij de onderzoeksthema's van de Werkplaats Sociaal Domein Noord-Holland Noord verder verdiepen en verbinden met de themalijnen van empowerment. Tevens streven we ernaar onze regionale samenwerking met gemeenten en werkveldpartners in het noorden van Noord-Holland verder uit te bouwen en te versterken. We onderzoeken daarnaast of we in samenhang met onze Werkplaats Sociaal Domein een Kenniswerkplaats Jeugd kunnen inrichten gericht op langdurige regionale samenwerking. Tot slot willen wij als lectoraat daar zijn waar docenten, studenten, professionals, cliënten en burgers elkaar vinden. Dat zijn dé plekken voor het lectoraat om bij te dragen aan empowerment en professionalisering.

Dankwoord

Ze zeggen wel eens dat de wijsheid met de jaren toeneemt. Bij mij komt met het verstrijken van de tijd vooral de dankbaarheid. Allereerst omdat ik deel mag uitmaken van het reizend circus dat Inholland heet.

Ik wil allereerst bedanken Heleen Jumelet voor het warme onthaal bij Inholland, haar ferme sturing vanuit de domeinvisie van de faculteit GSW en haar vertrouwen in mij als lector op een thema dat zo'n belangrijke plaats inneemt in deze visie. Ook dank ik het College van Bestuur voor het instellen van dit lectoraat Empowerment en Professionalisering. In het bijzonder dank ik de voorzitter van het CvB, Jet de Ranitz. Wat fijn dat we zo gemakkelijk kunnen schakelen als het nodig is, zoals bij de Werkplaats Sociaal Domein, een belangrijke pijler van dit lectoraat. Carla Rinkel, clustermanager, bedank ik voor de steun, haar vanzelfsprekende collegialiteit, het meedenken en haar nuchtere met-de-benen-op-de-grond feedback. Ook Jeroen de Wit, Peter Borgman, Letty Minnaar, Simone Bijman en Jeannette Buscher wil ik bedanken voor de vanzelfsprekende samenwerking en afstemming in het Cluster MT.

Fijn om ingebed te zijn in een onderzoeksgroep die tevens kritisch meelas met de tekst van deze rede. Femke Kaulingfreks en Guido Walraven, zeer bedankt voor jullie commentaren, ik hoop dat jullie deze ook terugzien in de tekst. Thomas Kampen, ik wil je speciaal bedanken voor je ideeën met betrekking tot de opbouw van deze rede, het was wat werk...maar ze hielpen mij enorm om de tekst te structureren. Roel van Goor dank ik voor de prettige samenwerking in het Raak Pro project. Ook dank ik de bredere groep collega-lectoren van de faculteit GSW voor de collegialiteit en gezamenlijke zoektocht naar verbinding.

Een lectoraat functioneert niet zonder goede relaties met praktijkorganisaties en gemeenten. Met bestuurders, beleidsmedewerkers, professionals, adviseurs, opleiders bij ROC's...te veel om op te noemen. In het bijzonder bedank ik de leden van de Raad van Advies van het Kennisplatform Sociaal Domein Noord-Holland voor hun vertrouwen in mij als nieuwe lector. Samen met de overige bij het lectoraat betrokken gemeenten en organisaties hebben we inmiddels flink wat contacten in de regio die ik alle dank verschuldigd ben. Dat zijn in willekeurige volgorde, en met het grote risico dat ik partners vergeten ben - alvast excuses daarvoor - de gemeenten Haarlem, Zandvoort, Velsen, Beverwijk, Heemskerk, Zaanstad, Alkmaar, Bergen, Uitgeest, Castricum, Heiloo, Heerhugowaard, Langedijk, Hilversum, Hoorn, Medemblik en daarnaast de organisaties Dock Haarlem, RIBW K/AM, IJmond Werkt!, Stichting De Baan, Pré Wonen, Cliëntenbelang Amsterdam, Mee & de Wering, Kenter Jeugdhulp, Het Landelijk Opleidingscentrum Kinder mishandeling (LOCK), Meerwaarde Haarlemmermeer, het Nova College, de Oecumenische Stichting voor Maatschappelijk Activeringswerk en Zorgbalans.

Een lectoraat functioneert evenmin zonder een goede basis bij docenten. Hun bereidheid tot samenwerking is overduidelijk, zowel in Haarlem als in Alkmaar, en daar wil ik hen enorm voor bedanken. We gaan deze in de toekomst nog veel meer verzilveren, dat beloof ik jullie! Ook wil ik iedereen - professionals, lectoraatsleden, docenten, ervaringsdeskundigen, studenten, gemeenten bedanken voor hun betrokkenheid bij de actualiteitencolleges. Dankzij jullie inzet zijn komen we toe aan samen leren!

Marc Räkera en Marcel Ham, ik kijk uit naar nog heel veel mooie actualiteitencolleges in samenwerking met Sociale Vraagstukken!

De collega's van de Kerngroep WSD: Erna Hooghiemstra, Toby Witte, Evert van de Rest, Christine Kuiper, Bart de Jager dank voor het soelaas dat jullie mij gaven zodat deze rede ook echt af kon komen. Dat zelfde geldt ook voor de collega's in het presidium van het Platform Lectors Sociaal Werk, (wederom) Toby Witte en Judith Metz.

Ard Sprinkhuizen voor jou bijzondere dank, allereerst voor alles wat je de afgelopen jaren hebt opgebouwd in het Lectoraat Maatschappelijk Werk en waar ik nu op voort mag bouwen. Ook wil ik je bedanken voor je continue bereidheid om me bij te praten over doorlopende projecten. Els Weijers, dank voor het meedenken en je inbreng vanaf de eerste dag van dit lectoraat, daar hebben we nog steeds veel aan! Janet van Bavel, dank voor je vasthoudendheid met betrekking tot het in het oog houden van de AWTJ. Dick Jansen dank voor je input en betrokkenheid bij de diverse activiteiten van dit lectoraat. Robbert Gobbens, fijn dat je als collega-lector participeert in de adviesraad, en dat we nu samen een project doen!

Dan ben ik mijn programma coördinator Tineke de Wit zeer dankbaar omdat ze van ganser harte koos voor een rol bij het lectoraat, voor haar enthousiasme, de constructieve en vooral ook gezellige samenwerking. En Mark van Dijk, Joost Weling, Anita Roodenburg, geweldig dat jullie deel willen uitmaken van dit lectoraat. Paula Smith en Maisha van Pinxteren net aangesloten bij het team, fijn dat jullie erbij zijn. En Sharmila Balesar, heel veel dank voor je integere en trouwe ondersteuning! Dat we met zijn allen nog maar veel mooie dingen mogen doen de komende jaren!

Annette en Thimo bedank ik enorm voor het veelvuldige onderdak, de gezelligheid, het zalige eten en dat ik bij jullie mag crashen op de bank. En mijn dochters Lina en Josha, alle vrienden en overige familieleden, geweldig dat jullie hier zijn!

Lieve Gijsbert, mijn belangrijkste houvast, het kan allemaal omdat we het samen doen. Daarvoor kan ik je niet genoeg bedanken ook al zeg je altijd dat dat niet nodig is.

Literatuur

Baart, A. (2001). *Een theorie van de presentie*. Utrecht: Lemma.

Beltman, H. (2017). *Programma aandacht voor iedereen. Collectieve burger- en cliëntparticipatie in de jaren 2012-2017: een gevarieerd en dynamisch speelveld*. Utrecht: Patiëntfederatie Nederland/ Zorgbelang Nederland/Ieder(in)/ Landelijk Platform Psychische gezondheid/Koepel Adviesraden Sociaal Domein.

Boevink, W., Kroon, H., & Giesen, F. (2008). Controle herwinnen over het eigen leven. Een conceptuele verkenning van het begrip 'empowerment' van mensen met psychische handicaps. *Tijdschrift voor Rehabilitatie*, 17(4), 16-26.

Boumans, J. (2012). *Naar het hart van empowerment Deel 1. Een onderzoek naar de grondslagen van empowerment van kwetsbare groepen*. Utrecht: Trimbos instituut/Movisie.

Boumans, J. (2015). *Naar het hart van empowerment. Deel 2. Over de vraag wat werkt*. Utrecht: Trimbos-instituut/Movisie.

Bredewold, F., Duyvendak, J. W., Kampen, T., Tonkens, E., & Verplanke, L. (2018). *De verhuizing van de verzorgingsstaat. Hoe de overheid nabij komt*. Amsterdam: Van Genneep.

Bussemaker, J. (2019). Zorg als sociale kwestie. Oratie prof.dr. M. Bussemaker. Retrieved from <https://www.lumc.nl/over-het-lumc/hoo/oraties-redes/2019/Oratie-Bussemaker/>

Christens, B. D., Winn, L. T., & Duke, A. M. (2016). Empowerment and Critical Consciousness: A Conceptual Cross-Fertilization. *Adolescent Research Review*, 2016(1), 15-27.

Collins, S. (2017). Social Workers and Resilience Revisited Practice. *Social work in action*, 29(2), 85-105.

De Haan, I., & Duyvendak, J. W. (2002). *In het hart van de verzorgingsstaat. Het ministerie van Maatschappelijk Werk en zijn opvolgers (CRM, WVC, VWS) 1952-2002*. Zutphen: Walburg Pers.

De Wachter, D. (2011). *Borderline times. Het einde van de normaliteit*. Amsterdam: Terra-Lannoo.

Deleek, H. (1983). *Het matteüseffect. De ongelijke verdeling van de sociale overheidsuitgaven in België* Antwerpen: Kluwer.

Driessens, K., & Van Regenmortel, T. (2006). *Bind-Kracht in armoede. Leefwereld en hulpverlening*. Leuven: LannooCampus.

Ekamper, P., & Van Nimwegen, N. (2018). Demografie in het kort: vergrijzing. *Demos*, 2018(6).

Engbersen, G., Snel, E., & 't Hart, H. (2015). Mattheüs in de buurt. Over burgerparticipatie en ongelijkheid in grote steden. Rotterdam: Kenniswerkplaats leefbare wijken.

- Freire, P. (2005). *Education for critical consciousness* : New York/London (Original work published 1974). Freire, P., & Moch, M. (1990). A Critical Understanding of Social Work. *Journal of progressive human services*, 1(1), 3-9.
- Groetgoed, E. (2013). *Dignity of dependence. Welfare state reform and the struggle for respect*. (PHD Thesis).
- Hartman- van der Laan, M. (2019). *Sociaal werk in de digitale samenleving*. Amsterdam: Coutinho.
- Hofman, J., & De Boer, N. (2017). Er is echt iets anders nodig in de wijkteams. *Sociale vraagstukken*. www.socialevraagstukken.nl.
- Inholland Domein GSW. (2015). *De Gezonde samenleving. Inspiratievisie domein Gezondheid, Sport en Welzijn*: Inholland.
- Jacobs, G. (2005). Participatie en empowerment in de gezondheidsbevordering. Professionals in de knel tussen ideaal en praktijk? *Sociale interventie*, 2005(4), 29-39.
- Janssen, B. (2013). *Resilience and old age. Community care from an insider and empowerment perspective*: Bienneke Janssen.
- Kal, D. (2001). *Kwartiermaken. Werken aan ruimte voor mensen met een psychiatrische achtergrond*. Amsterdam: Boom.
- Kaulingfreks, F. (2019). *Word in Progress. Verhalen over opgroeien in een meerstemmige gemeenschap*. Inholland.
- Kolner, C., Sprinkhuizen, A., Duijvestijn, P., & Heineke, D. (2018). *Vijf jaar sociale teams in Noord-Holland. Een kijkje in de transformatiekeuken van twaalf Noord-Hollandse gemeenten* Haarlem: Werkplaats Sociaal Domein Noord-Holland Noord.
- KPSDNH. (2018). Pleidooi voor preventie. Kennisplatform Sociaal Domein Noord-Holland Geraadpleegd op 20 april 2019: <https://sociaaldomeinnoordholland.mett.nl/prioriteit+voor+preventie/pleidooi+prioriteit+voor+preventie2/default.aspx>.
- Kunneman, H. (2005). *Voorbij het dikke-ik*. Amsterdam: SWP.
- Lichterman, P. (2005). *Elusive Togetherness. Church Groups Trying to Bridge America's Divisions*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Linders, L. (2010). *De betekenis van nabijheid. Een onderzoek naar informele zorg in een volksbuurt*. Den Haag: SdU.
- Linders, L., & Feringa, D. (2014). *De Kunst van het Laten. Doe-het-zelf-zorg en rolverwarring in tijden van transitie*. Utrecht: MOVISIE.

Linders, L., Feringa, D., Potting, M., & Jager-Vreugdenhil, M. (2016). *Tussen regels en vertrouwen. Veranderende sociale rollen in de verzorgingsstaat*. Amsterdam: Van Genneep.

Machielse, A. (2016). Empowerment van kwetsbare ouderen gaat altijd ook over zingeving. *Sociale Vraagstukken*, (23 augustus). Geraadpleegd op 20 maart 2019: <https://www.socialevraagstukken.nl/empowerment-van-kwetsbare-ouderen-gaat-altijd-ook-over-zingeving/>

McKnight, J., & Kretzmann, J. (1993). *Building Communities from the Inside Out: A Path Toward Finding and Mobilizing a Community's Assets*: Institute for Policy Research.

Mols, J. F. J. M. (2018). *Netwerkgericht werken bij Neos. Eindrapport deelproject reflexielab*. Eindhoven: Fontys Hogeschool Sociale Studies.

Mols, J. F. J. M., & Linders, L. (2016). *Sociale Steunsystemen. De neerslag van drie Wmo-implementatietrajecten*. Eindhoven: Fontys Hogeschool Sociale Studies.

Nussbaum, M. (2012). *Mogelijkheden scheppen. Een nieuwe benadering van de menselijke ontwikkeling*. Amsterdam: Ambo/Anthos.

Politie. (2019). Aantal incidenten personen met verward gedrag blijft stijgen. Geraadpleegd op 22 februari 2019: <https://www.politie.nl/nieuws/2019/februari/21/00-cijfers-personen-met-verward-gedrag.html>

Projectgroep BSW. (2018). *Visie en Kaderdocument Bachelor Sociaal Werk*. Rotterdam/Haarlem: Inholland.

Putters, K. (2019). *Veenbrand. Smeulende kwesties in de welvarende samenleving*. Amsterdam: Promethues.

Scheffelaar, A., & Kuiper, C. (2017). *Wat werkt bij sociale innovatie*. Utrecht: Movisie.

Scholte, M. (2018). Op de barricaden ?! Over sociaal werk, probleemfiguraties en de aanpak van structurele problemen in het sociaal domein. Marie Kamphuis Lezing 2018.

Spierts, M. (2014). *Stille krachten van de verzorgingsstaat: De precaire professionalisering van de sociaalculturele beroepen*. Amsterdam: Marcel Spierts Onderzoek & Ontwikkeling.

Uitermark, J. (2012). De zelforganiserende stad *Essays toekomst van de stad* (pp. 5-9): Raad voor de leefomgeving en infrastructuur.

Uitermark, J. (2014). *Verlangen naar Wikitopia. Oratie als bijzonder hoogleraar samenlevingsopbouw, 10 januari 2014*.

Ungar, M., & Liebenberg, L. (2011). Assessing resilience across cultures using mixed methods: Construction of the Child and Youth Resilience Measure. *Journal of Multiple Methods in Research*, 5, 126-149. Uytterlinde, M., & Van der Velden, J. (2017). *Kwetsbare wijken in beeld*. Den Haag: Platform 31.

- Van Arum, S., & Van den Enden, T. (2018). *Sociale (wijk)teams opnieuw uitgelicht. Derde landelijke peiling onder gemeenten (2017)*. Utrecht: Movisie.
- Van der Aa, P., & Spierings, F. (2019). Sociale professional mag wel wat minder psychologiseren. Geraadpleegd op 16 maart 2019: <https://www.socialevraagstukken.nl/sociale-professional-mag-wel-wat-minder-psychologiseren/>
- Van der Sanden, J., Feringa, D., Peels, F., & Linders, L. (2017). *Kind verdwijnt naar achtergrond. Een onderzoek naar de transformatie binnen het jeugdwelzijn, de jeugdzorg en de jeugdgezondheidszorg*. Eindhoven: Fontys Hogescholen.
- Van Dinteren, L. (2014). Focus op eigen kracht. Pionieren in een generalistisch wijkteam. In L. Linders & D. Feringa (Eds.), *De Kunst van het Laten. Doe-het-zelf-zorg en rolverwarring in tijden van transitie* (pp. 64-78). Utrecht: MOVISIE.
- Van Houdenhove, E., Vanderleyden, L., & Wijnen, R. (2018). Nederland-Vlaanderen. Overeenkomsten en verschillen in sociale mediagebruik. *Geron*, 20(4), 23-24.
- Van Pelt, M., & Repetur, L. (2018). *De sociale basis: terug van weggeweest. Startnotitie*. Utrecht: Movisie.
- Van Regenmortel, T. (2002). Empowerment en Maatzorg. Een krachtgerichte psychologische kijk op armoede. In J. Vranken, K. De Boyser, D. Geldof, & G. Van Menxel (Eds.), *Armoede en Sociale Uitsluiting, Jaarboek 2002* (pp. 71-84). Leuven/Leusden: Acco.
- Van Regenmortel, T. (2008). *Zwanger van empowerment. Een uitdagend kader voor sociale inclusie en moderne zorg*. Eindhoven: Fontys Hogeschool.
- Van Regenmortel, T. (2009). Empowerment als uitdagend kader voor sociale inclusie en moderne zorg. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 18(4), 22-42.
- Van Regenmortel, T., Steenssens, K., & Steens, R. (2016). Empowerment onderzoek: een kritische vriend voor sociaal werkers. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 25(3), 4-23.
- Vereniging Hogescholen. (2018). *Hogere sociale studies. Werken in het hart van de samenleving*. Den Haag: Vereniging Hogescholen.
- Verhoeven, I., & Tonkens, E. (2011). Bewonersinitiatieven: partnerschap tussen burgers en overheid. *Beleid en maatschappij*, 38(4), 418-437.
- VNG. (2010). *Participatieladder. Meetlat van participatie*. Den Haag: Vereniging van Nederlandse Gemeenten.
- Von Salisch, M., & De Ronde, M. (2018). Interactief theater in het sociale domein. *Waardenwerk*, 18(2), 12-32.
- Wesdorp, P., & Jungmann, N. (2016) *Werkwijzer 1 - Impact. Hoe beïnvloeden schulden het gedrag van mensen? Werkwijzer in het kader van het project 'Schoenmaker blijf niet bij je leest!* Utrecht: Hogeschool van Utrecht.

Wevers, C. (2018). *Kan ik daar wat aan doen? Denken over professioneel handelen in zorg en welzijn*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.

Wolf, J. (2015). *Krachtwerk. Methodisch werken aan participatie en zelfregie*. Bussum: Courtinho.

WRR. (2017). *Weten is nog geen doen. Een realistisch perspectief op redzaamheid*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

